

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Krize rodiny v České republice

Dagmar Kmošťáková

**Bakalářská práce
2008**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra sociálních věd
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Dagmar KMOŠŤÁKOVÁ**

Studijní program: **B6703 Sociologie**

Studijní obor: **Sociologie**

Název tématu: **Krize rodiny v České republice**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) Zpracování rešerše, jejímž východiskem je doporučená literatura.
- 2) Projekt empirického šetření.
- 3) Sběr, analýza a interpretace dat.
- 4) Zpracování podrobné struktury textu.
- 5) Zpracování klíčové kapitoly.
- 6) Vstupní kapitoly, úvod, závěr a abstrakt.
(Každá etapa je zakončena konzultací).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Beck, U. (2004). Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně. Praha: SLON

Čermáková, Marie. (2000). Proměny současné české rodiny. Praha: SLON

Mareš, Petr. Potočný, Tomáš. (2003). Modernizace a česká rodina. Brno: Barrister & Principal

Mokrejš, Antonín. (2005). Veřejnost: skutečnost – iluze – fikce. Praha: TRITON

Možný, Ivo. (1990). Moderní rodina (Mýty a skutečnosti). Brno: Blok

Širovátka, T. (1999). Rodinná politika v měnícím se kontextu (dostupné z: http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_1999/text_06.doc)

Srb, Vladimír. (2004). 1000 let obyvatelstva českých zemí. Praha: Karolinum

Sullerotová, Evelyne. (1998). Krize rodiny. Praha: Karolinum

Vedoucí bakalářské práce:

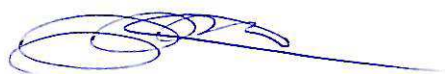
doc. PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc.
Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Livia Šavelková, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

Poděkování

Poděkovat bych chtěla především vedoucí této bakalářské práce doc. PhDr. Jadwize Šanderové, CSc., jejíž cenné rady a připomínky mi byly jednak velkým přínosem při mém bádání a jednak mou práci dokázaly udržet ve výzkumné rovině.

Abstrakt

Tato bakalářská práce řeší sociologický problém krize rodiny v rámci České republiky z hlediska polemiky, zda se v České republice krize rodiny vyskytuje či ne. Tato problematika v sobě skýtá mnoho podtémat, bez kterých by nebylo možné problém krize současné české rodiny zodpovědět (přesněji se jedná o charakteristiky tradiční rodiny, dále se jedná o zodpovězení otázek proč je rodina důležitá a k čemu slouží; nejvýrazněji se však jedná o charakteristiky moderní rodiny). Významnými aspekty charakterizující současnou českou rodinu jsou tedy vzrůstající počet nesezdaných soužití (a to na základě toho, že toto soužití společnost přestala odsuzovat, naopak ho dokonce legitimizovala jako jednu z možností společného soužití) a s tím spojené zvyšování počtu nemanželských dětí, vzrůst autonomie a individuality každé osobnosti ve společnosti, do určité míry snahy o přeměnu rolí v rodině, odsouvání vstupu do manželství na pozdější dobu a zároveň odsouvání narození prvních dětí na pozdější dobu a vysoká rozvodovost. V závěru dospívám k názoru, že česká rodina spíše nežli se nachází v krizi, prochází v současnosti institucionální proměnou.

Klíčová slova: krize rodiny; institucionální proměna rodiny; (post)moderní rodina; rodina v České republice 1945 – 2006; rodinné chování

Title

The Family Crisis in the Czech Republic

Summary

The Bachelor work solves sociological issue of the family crisis in framework of the Czech Republic from viewpoint some occurrence family crisis in the Czech Republic or not. This issue contains many overthemes. Without these overthemes it is not possible to answer the problem of the family crisis in contemporary Czech family (rather the characteristics of traditional family, then the questions that are answer why the family is considerable and what use is; mostly it deals about characteristics of modern family). This significant aspects which describe the current Czech family are growing number of relationship of unmarried cohabitation (and this has connection with the fact that the society stopped disapprove it, on the contrary even legitimated it like one of possibility of common life) and with it is related to increasing of numer natural children, the increasing of autonomy and individuality of personality in society, some aspirations for conversion of roles in the family in some detail, a displacement of entry into the marriage for later date and simultaneously a displacement of nativity of the first children for later date and high divorce rate. In conclusion I disclose some idea that the czech family rather than inheres in the crisis, it is coming through institutional transformation.

Keywords: the family crisis; institutional transformation of family; (post)modern family; family in the Czech Republic 1945 – 2006; familial behaviour

Obsah

Úvod	9
Téma a cíle práce	9
Obsah a struktura práce.....	10
Stav zpracování a zhodnocení zdrojů	11
1. Rodina jako instituce	14
1. 1. Základní teorie vážící se k rodině	14
1. 1. 1. <i>Klasické teorie rodiny</i>	14
1. 1. 2. <i>Některé významné sociologické teorie vážící se k rodině</i>	18
1. 2. Definice a funkce rodiny.....	20
1. 2. 1. <i>Definice rodiny</i>	20
1. 2. 2. <i>Funkce rodiny</i>	20
1. 2. 3. <i>Příbuzenská síť</i>	21
1. 3. Tradiční rodina.....	21
2. (Post) Moderní rodina	22
2. 1. Základní charakteristika moderní rodiny	23
2. 2. Rysy české rodiny v současnosti – nové jevy a procesy; institucionální proměna rodiny nebo její krize?	23
2. 2. 1. <i>Formy společného soužití</i>	24
2. 2. 2. <i>Nové jevy a procesy - krizové jevy</i>	24
Neúplné rodiny (rodiny s jedním rodičem).....	25
Domácnosti jednotlivců a singles	26
2. 2. 3. <i>Indikátory institucionální proměny soudobé české rodiny</i>	27
Manželství.....	29
Nesezdaná soužití	30
Opakovaná manželství.....	31
2. 2. 4. <i>Jaké trendy hovoří pro krizi a zároveň pro institucionální proměnu současné české rodiny</i>	32
Dvoupříjmová (dvoukariérová) manželství	33
Žena – matka.....	34
Muž- otec	35
2. 2. 5. <i>Sociologické hledisko - manželská krize, rozvod</i>	36
3. Rodina v České republice	38
3. 1. Česká rodina 1945 – 1989	39
3. 2. Změny v české rodině po roce 1989	39
3. 2. 1. <i>Natalita – porodnost</i>	40
3. 2. 2. <i>Pohyb věku u matek prvního dítěte</i>	41
3. 2. 3. <i>Matky s více jak jedním dítětem</i>	41
3. 2. 4. <i>Míra zapojení žen na pracovním trhu a změna rolí v rodině</i>	42
3. 2. 5. <i>Druhý demografický přechod neboli Druhá demografická tranzice</i>	42
3. 2. 6. <i>Sňatkový trh a sňatková tíseň v 90. letech 20. stol.</i>	44
Sňatkový trh.....	44
Sňatková tíseň	45
3. 2. 7. <i>Některé charakteristiky rodiny v 90. letech 20. stol.</i>	46
Rozvodovost a narozené děti mimo manželství	46
Nesezdané soužití	46
Svobodní v devadesátých letech	47
Problémy rodin v devadesátých letech	47
3. 2. 8. <i>Mladá česká generace a její rodinné chování (90. léta 20. stol.)</i>	48

3. 3. Současné trendy v rodinném životě české populace.....	50
3. 3. 1. Sňatečnost	50
3. 3. 2. Sňatečnost v roce 2006 podle vzdělání a věku.....	51
Podle věku.....	51
Podle vzdělání.....	51
3. 3. 3. Rozvodovost	52
3. 3. 4. Míra rozvodovosti podle určitých faktorů	53
Rozvody podle počtu nezletilých dětí v manželství	53
Rozvody podle délky trvání manželství v roce 2006.....	53
3. 3. 5. Živě narození.....	53
3. 3. 6. Reprodukční otázka v roce 2000 a 2006.....	54
Živě narození podle legitimacy	54
Reprodukční míry podle věku ženy	55
Závěr	56
Literatura	61
Příloha	63
Slovníček pojmů	63

Úvod

Téma a cíle práce

Nejzásadnějším úkolem celé této práce je zodpovězení otázky – zda rodina v současné české společnosti je či není v krizi. Co to krize vlastně znamená a proč se krize rodiny v sociologii vůbec řeší. K tomu, aby bylo možné zodpovědět tyto otázky, je potřeba prozkoumat ještě jiná témata, které s problematikou krize rodiny v České republice souvisí a které pro mou práci představují vedlejší cíle práce. Vedlejšími cíli je tedy uvedení základních teorií vážících se k rodině, definování rodiny a její funkce, dále to je stručná charakteristika tradiční rodiny, následuje podrobnější popis (post)moderní rodiny a rodiny v České republice od roku 1945 do roku 2006. V práci jsem se pokusila odpovědět na tyto otázky: Na základě jakých indikátorů je česká rodina v krizi? Na základě jakých indikátorů není? Které z indikátorů převládají? Jaké rysy jsou typické pro současnou českou rodinu? Jaké nové formy (společného) soužití se v dnešní době objevily? Na základě počtu jevů hovořících pro institucionální proměnu rodiny, které v porovnání s jevy krizovými převládají, a na základě údajů ze statistické ročenky z roku 2007, se přikláním k tomu, že česká rodina prochází institucionální proměnou.

V (post) moderní české rodině došlo od roku 1990 k poklesu sňatečnosti a plodnosti, naopak došlo k vzrůstu rozvodovosti, počtu nesezdaných soužití, počtu opakovaných manželství; došlo k posunu věku matek směrem nahoru, změnily se (a ještě se stále proměňují) role mužů a žen v rodině, rodí se více dětí mimo manželství, atd. Tyto i jiné skutečnosti se snažím osvětlit z pohledu, proč se tak stalo a na základě jakých událostí se tak stalo, jaký vztah mají tyto události k problematice krize rodiny. Obecné pracovní hypotézy, na níž je práce založena, vychází z předpokladu, že současná česká rodina se v krizi nenachází, protože manželství pro českou společnost stále značí jistou důvěru v tento typ soužití, což podporuje i fakt vzrůstajícího počtu opakovaných manželství, a že nesezdané soužití lze považovat za rodinnou spopolitost.

Vedle teoretických východisek hlavní složku práce představuje rozbor dat, která se nacházejí v odborných textech jiných autorů, kteří se touto problematikou zabývali dříve přede mnou (jedná se nap. o autory: Katrňák, Šalamounová, Paloncyová, Večerník a Matějů, atd.). Celá práce je kompilátem, která analyzuje 29 odborných zdrojů. Závažné skutečnosti jsou dokládány citacemi z analyzovaných titulů.

Obsah a struktura práce

Celá práce je členěna do tří částí, které se dále člení na podkapitoly. V této práci se snažím problematiku rodiny se zaměřením na krizi rodiny pojmout ze širšího hlediska, přičemž se snažím o to, aby veškeré mé podčásti přispěly k celku celé práce. První část uvádí základní teoretická východiska, definuje rodinu, uvádí základní funkce rodiny a příbuzenské sítě a stručně popisuje tradiční rodinu. Tato část nemá být podrobným vhladem do problematiky krize rodiny, zabývá se uvedením tématu rodiny.

Druhá – nejvýznamnější část rozčleňuje charakteristiky moderní české rodiny na jevy krizové (neúplné rodiny - rodiny s jedním rodičem, domácnosti jednotlivců a singles), jevy hovořící pro institucionální proměnu rodiny (manželství, nesezdaná soužití, opakovaná manželství) a jevy hovořící jak pro krizi, tak pro institucionální proměnu rodiny (dvoupříjmová (dvoukariérová) manželství, na které navazuje problematika mužských a ženských rolí v rodině).

Poslední část je pro celou práci druhá nejvýznamnější - podrobněji se zabývá změnami v rodinném chování české populace hlavně po roce 1989. Zde nejprve stručně nastiňuji situaci české rodiny po roce 1945 až do roku 1989. Následuje obsáhlejší část věnující se rodině po roce 1989. Zde popisuji nové jevy a procesy, jež se začínají významně v české rodině objevovat. Zmíním zde pro práci jevy nejvýznamnější. Jedná se o zvyšování věku u žen - matek, o problematiku druhého demografického přechodu, ale také o problémy rodin v 90. letech 20. stol., sňatková tíseň a míra zapojení žen na pracovním trhu a změna rolí v rodině. Nejzávažnější podčástí celé této části je ale zpracování tématu: *Současné trendy v rodinném životě české populace*, která je zpracována na základě statistické ročenky z roku 2007 a která pomáhá odpovědět na ústřední otázku celé práce.

Na základě poznatků získaných z druhé a třetí části (hlavně z dat ze statistické ročenky) se tedy rozhoduji o tom, zda česká rodina je či není v krizi a v závěru dospívám k názoru, že česká rodina prochází institucionální proměnou.

Stav zpracování a zhodnocení zdrojů

Téma zvolené pro tuto práci je velice široce odborníky, troufnu si říct, neustále zpracovávané. Zabývají se jím jak sociologové, tak demografové i jiní (ne)odborníci. Ve své práci jsem využívala sociologické zdroje, které byly v některých případech podloženy zdroji demografickými. Stěžejní literaturou pro první i druhou část mé práce byly dvě publikace od Iva Možného¹, pro třetí část se jednalo o texty Katrňáka, Paloncyové, Sirovátka, Šalamounové a Večerníka a Matějů; a samozřejmě sem patří také *Statistická ročenka České republiky 2007*². Poznatky z této stěžejní literatury jsem se snažila opřít o další literaturu, kterou pro tuto práci považuji za doplňkovou, ale ne za postradatelnou.

Možný ve své starší publikaci z roku 1990 postupuje od tradiční rodiny, přes úlohu smrti v rodině, proměn manželské lásky, přenesení určitých funkcí rodiny do poraden pro rodiny; zabýval se rolí muže v rodině a problémy feminizmu, sociobiologickou perspektivou a v poslední řadě tradiční versus (post)moderní českou rodinou. Na základě této publikace pak některé poznatky používá i ve své novější publikaci z roku 2006. Tato publikace je v podstatě „učebnicí“ sociologie rodiny, kde nalezneme vše podstatné – přes teorie rodiny (které jsou zde podrobně a jasně vysvětlené), pojetí rodiny jako základu pro nerovnosti ve společnosti, socializaci, matky a jejího konfliktu rolí, formy (společného) soužití až po konkrétní českou rodinu.

¹ Možný, I. (1990). *Moderní rodina (Mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok. ISBN 80-7029-018-8 a Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-58-X

² Katrňák, T. (2001). *Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v České republice* (dostupné z sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/152_01-2KATRN.pdf)

Katrňák, T. (2003). *Determinanty poklesu sňatečnosti v devadesátých letech dvacátého století v České republice* (dostupné z www.fss.muni.cz/~katrnak/articles/determinanty_snatecnosti.pdf)

Paloncyová, J. (2002). *Rodinné chování mladé generace. Závěrečná zpráva z „Biografického výzkumu mladé generace 2002“* (dostupné z http://www.vupsy.cz/Paloncyova_Rodinne_chovani.pdf)

Sirovátka, T. (1999). *Rodinná politika v měnícím se kontextu* (dostupné z: http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_1999/text_06.doc)

Šalamounová, P. (2002). *Změny plodnosti v České republice v 90. letech* (dostupné z http://archiv.soc.cas.cz/download/86/sda02_12.pdf)

Večerník, J., Matějů, P. (1998). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998*. Praha: Academia. (str. 92 – 110). ISBN 8020007652

Český statistický úřad. (2007). *Statistická ročenka České republiky*. Praha: Scientia

Oba texty od Katrňáka se zabývají problematikou sňatečnosti. Text z roku 2001 hovoří o sňatkové tísní (jak na ni reagují muži a jak ženy), dále hovoří o poklesu sňatečnosti a proč tomu tak v 90. letech 20. stol. bylo; v závěru celé stati se autor pokouší předpovídat, jaké sňatkové chování lze od svobodných v nejbližších letech očekávat. Ve stati z roku 2003 autor hovoří o legitimizaci forem soužití, druhé demografické tranzici a jací lidé neuzavírají sňatky. Palonciová na základě *Biografického výzkumu mladé generace 2002* (zkoumáno bylo 895 osob ve věku 25 až 34 let z Prahy, z jižních Čech, Litoměřic a Chomutova; vzorek tedy není reprezentativní pro celou Českou republiku) ve své závěrečné práci zkoumá rodinné chování mladé generace. Kromě toho, jaké postoje mají mladí lidé k nejrůznějším aspektům typických pro současnou rodinu (láska, sex, formy soužití, dělba rolí v rodině a profesi partnera, atd.) se zde zabývá i vývojem české rodiny po 2. světové válce. Text Sirovátky se týká problému dvojí zátěže u ženy (souvisí s větší participací žen na pracovním trhu), ve stručnosti i českou rodinou a její transformací; v závěru celého textu se pak autor zabývá více rodinnou politikou a jejími možnostmi. Příspěvek Šalamounové, jenž vyšel v roce 2002 při SDAInfo (Informačního bulletinu sociologického datového archivu) zkoumá pohyb věku matek a matek prvního dítěte, narození podle rodinného stavu matky a narození podle doby uplynulé od sňatku, narození podle pořadí a narození ve druhém a třetím pořadí podle doby uplynulé od předchozího porodu. Posledními, zde zmiňovanými autory, jsou Večerník a Matějů (přesněji se v jejich publikaci *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998* jedná o kapitolu *Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima*). Tito autoři popisují trendy, jež jsou spojené se zakládáním rodiny: ubývání sňatků, snižování porodnosti, zabývají se tzv. deformací věkové struktury³, sňatkovou tísní na sňatkovém trhu, návratem české rodiny do Evropy po roce 1989, Hajnalovou linií, teorií druhého demografického přechodu, problémy mladých rodin v 90. letech 20. stol. Ve statistické ročence jsem využívala část týkající se dat o rodině, zabývala jsem se sňatečností, porodností, rozvodovostí podle určitých faktorů.

Literaturu jsem se pokoušela zvolit si takovou, aby se téměř ke každému podtématu (tématu) mé práce vyjadřovaly minimálně dva zdroje (ať už souhlasně, či nesouhlasně), popř. aby jeden zdroj byl hlavní a druhý byl potvrzovací, případně vyvracející hlavního.

³ Jedná se o to, že v zemích reálného socialismu byl po desetiletí deformován společenský vývoj, přičemž jeho nezamýšlené důsledky přispěly následně ke zhroucení celého systému (...) a „nový režim je dostal do vlnky jako zděděné deformace“ [Večerník, Matějů 1998: 93].

Následujícím úkolem bylo pro mě vhodně profiltrovat získané informace do té míry, aby tyto profiltrované informace směřovaly k zodpovězení zásadní výzkumné otázky celé práce.

1. Rodina jako instituce

Úkolem celé této části je za prvé uvedení *základních teorií vážících se k rodině*, přičemž tuto podčást dále rozdělují na *Klasické teorie rodiny* a *Některé významné sociologické teorie vážící se k rodině*. Dále zde popisují nejzákladnější a nejjobecnější charakteristiky rodiny v podčásti *Definice a funkce rodiny*, která se kromě definování rodiny a jejími funkcemi zabývá i úlohou *příbuzenské sítě*, následuje podčást *Tradiční rodina* a na závěr ve stručnosti popisují *Rodinný život v romské minoritě*.

1. 1. Základní teorie vážící se k rodině

„Snaha o vysvětlení principů, na nichž je sociálně založena lidská reprodukce, je stará jako lidstvo samo.“ Příbuzenská organizace hraje v životě člověka důležitou roli již od samého vzniku druhu *Homo sapiens* [Možný 2006: 30]. První ucelené teorie rodiny začaly vznikat se zrodem sociologie jako vědy na počátku 19. století. V devatenáctém století jsou dominující dva teoretické proudy: institucionální proud historicko-právní školy a myšlení sociálních kritiků a reformátorů.

Toto bylo uvedení tzv. klasických teorií rodiny, které jsou zde pojímány z historické perspektivy. Dalšími teoriemi jsou v této práci nazvané tzv. některé významné sociologické teorie vážící se k rodině a to hlavně teorie sňatkového trhu z pohledu Valerie K. Oppenheimerové a Garyho S. Beckera. Jako poslední významnou teorii zmíním stimulus-value-role theory Bernarda Mursteina. (Kapitola klasické teorie rodiny pro tuto práci není zas až tak stěžejní částí, přesto si myslím, že je dobré ji tu alespoň velmi stručně zmínit a shrnout její poznatky a to z toho důvodu, abychom se dozvěděli, na koho autoři, kteří pro tuto práci již stěžejní jsou, navázali.)

1. 1. 1. Klasické teorie rodiny

Historicko-právní škola dala teoretickému smýšlení o rodině normativní charakter a zkoumá střední a vyšší třídy. Výchozím bodem je srovnání manželského, rodinného, vlastnického a dědického práva. Významným představitelem je Henry Sumner Maine (1822 – 1888). Myšlení sociálních kritiků a reformátorů bylo opřeno o právní normy a o kontakt se sociální realitou, zkoumá nižší vrstvy. Dalo by se říci, že práce kritiků a reformátorů zakládají empirickou sociologii. Dalším významným směrem, který se vyjadřoval k otázce rodiny byl evolucionismus s představitelem Herbertem Spencerem (1820 – 1903), jenž tvrdil, že nejdříve je třeba pochopit nejnižší útvary lidské pospolitosti a až potom můžeme pochopit útvary složitější. Evolucionismus chápe

rodinu jako instituci s historickým vývojem (tedy už ne za přirozenou či přírodní jednotku, jak tomu bylo do té doby) [c.d.: 31 - 32].

Příspěvek k rodině Émila Durkheima (1858 – 1917) spočívá v tom, že podle něj soudobá manželská rodina vzniká jako důsledek vydělení nukleární rodiny z rodiny příbuzenské (vlastnictví již není vázáno na dům – každý člen z rodiny tedy může mít vlastní majetek. Le Playovým dílem Evropský dělník vznikla sociologie rodiny. „Začínám metodologicky uvědomělé studium ekonomických a sociologických aspektů rodiny“ a za využití nových empirických metod vzniká empirická sociologie rodiny [c.d.: 37]. Francouz Frédéric Le Play (1806 – 1882) působil mimo jiné v době, kdy světovým míněním o rodině vládly sociálně kritické studie rodiny, jenž reagovaly na změny v podobě rychlé urbanizace, sekularizace, industrializace atd.

Česká sociologie rodiny začíná u Tomáše G. Masaryka (1850 – 1937), který byl představitelem spíše psychologizující sociologie a který i celou českou sociologii obecně vedl v liberálním duchu oproti konzervativnímu. Instituce rodiny jako sociologického fenoménu mu ale byla cizí. Naopak hodně se zabýval otázkou ženské emancipace [c.d.: 41]. Druhou významnou postavou, která rovněž zakládala českou sociologii byl Emanuel Chalupný (1879 – 1958), jenž sociologii rodiny věnoval již systematickou pozornost. Monografické dílo ani tímto autorem ale stále ještě nebylo vytvořeno. Dalším zakladatelem sociologie (tentokrát na Masarykově univerzitě v Brně) byl Inocenc Arnošt Bláha (1879 – 1960), který napsal o sociologii rodiny dva spisy. Podle něj je rodina, „zdá se mu, v krizi už od počátku literárních společností, neb o neliterárních o tom nemáme zpráv“ [c.d.: 47]. Posledním mužem, kterého zmíním v souvislosti s českou sociologií (rodiny) je Otakar Machotka (1899 – 1970), jenž se ve své práci velice důsledně držel empirické metody a kladl důraz na objektivitu. Po 2. světové válce byla u nás téměř veškerá sociologická aktivita komunistickým režimem zakázána.

V padesátých letech 20. století se vědci pokoušeli o tzv. Velké teorie. Tyto teorie reagovaly na situaci po světových válkách (tady mám na mysli v mnoha zemích poválečný baby boom a rychlý hospodářský růst). Jako první z teorií bych zmínila strukturální funkcionalismus Talcotta Parsonse (1902 – 1979), jenž vysvětlil problém *tabu incestu*, pro kterého byla vzorem americká nukleární rodina 50. let – tedy rodina,

kde funguje šťastný manželský pár vychovávající své děti v domku se zahrádkou a kde se přesně a přísně vydělují ženské a mužské role. Druhou a poslední teorií, kterou zde zmíním, je Goodova teorie manželské rodiny. William J. Goode (1917 – 2003) vytvořil první reakci na strukturální funkcionalismus pojmem manželské rodiny, jenž měla reagovat na pojem nukleární rodiny strukturálního funkcionalismu. Manželská rodina vzniká svobodnou vůlí a je založena na vzájemné přitažlivosti a rovnosti mezi manželi, legitimně akceptuje rozvod. Goode i Parsons vyvolali svými teoriemi hodně reakcí. Zmíním tu některé kritiky. Michael Young a Peter Willmott svým výzkumem, jenž byl zachycen v jejich knize *Rodina a příbuzenstvo ve východním Londýně*, dokázali, že neplatí Parsonsův koncept nukleární rodiny, jenž je vydělená od ostatních příbuzenských vazeb. Starší generace, byť s mladými nesdílela stejnou domácnost, přesto byla na mladou generaci úzce vázána a naopak [c.d.: 59]. Pro Colina Rossera a Christophera Harrise je zase základní jednotkou příbuzenstva nikoliv nukleární rodina, ale svazek, jenž vzniká po sňatku dětí – jedná se tedy o dvě rodiny prarodičů, kteří jsou spojeni vztahem k vnoučatům, „a samozřejmě rodinu v reprodukčním věku, jež vznikla sňatkem jejich dětí a vnoučata vychovává“ [c.d.: 60]. Poslední významnou polemikou, kterou zde zmíním, je polemika s Parsonsem a částečně i s Goodem Eugena Litwaka. Ten si sice myslí, že rozšířená rodina je nejvýhodnějším a nejrozšířenějším typem rodiny ve vyspělých společnostech, ale nevěří tomu, že pouze tento typ rodiny je jediný funkční a možný [c.d.: 61].

Tím vývoj sociologie rodiny ovšem nekončí. Po rozpadu Velkých teorií přichází v 70. letech 20. století vlivem změn ve společnosti (v roce 1973 první ropná krize, počátek terorismu, užívání drog ve větším měřítku hlavně mezi chudými,...) nové a nové pohledy, jenž vysvětlují nejen rodinu, nýbrž i celou sociologii. Významným směrem pro sociologii rodiny v této době je symbolický interakcionismus, teorie systému a teorie sociální směny. Symbolický interakcionismus „obohatil sociologii rodiny zejména konceptem sociální role jako strukturně vázaného, nicméně trvale sociálně vyjednávaného předpisu chování, v němž nezanedbatelnou úlohu hraje i pochopení a výklad signálů od relevantních druhých nositelem role“ [c.d.: 75]. Pro teorii systému představuje rodina komunikační systém, jenž při případně vzniklé podvojně vazbě ve vnitřní komunikaci, vede člena rodiny k schizofrennímu jednání. [c.d.: 74]. Dalším významným novým pohledem – směrem byla teorie sociální směny, která je založena

na přesvědčení, že lidské jednání trvale usiluje o maximalizaci svého prospěchu (...) a že člověk jako individuum má uvažovat v rámci skupiny [c.d.: 69].

Nerada bych zapomněla zmínit Peter L. Bergera a jeho sociální konstrukci reality v návaznosti na rodinu. Berger spolu s Kellnerem hovoří v rámci manželství o původních hodnotách, které si manželé do svého svazku přinesli a jež zhodnocují a přetvářejí až do vytvoření nové, rodinné konstrukce reality [c.d.: 77]. Další významnou teorií pro sociologii rodiny je teorie konfliktu. Teorie konfliktu vystupuje v marxismu, freudismu a feminismu a vychází z premisy, že kde existuje společnost, tam musí být i nutně přítomen konflikt. Díky teoriím konfliktu došlo ke změně pohledu na rodinu tradiční, soudržnou, stabilní a vícegenerační rodinu s mnoha dětmi. Na základě shromážděných materiálů ukazují konfliktualisté „evropskou rodinu tradičních společností jako rodinu zhruba stejně nestálou, jako je rodina moderní, jen s tím rozdílem, že namísto dnešních rozvodů byla dříve zdrojem nestability vysoká úmrtnost a sociální destabilizace v dobách morových ran, hladomorů z neúrody a válečného drancování“ [c.d.: 83]. Randall Collins definuje vlastnictví v rodině pomocí tzv. generačního vlastnictví. V generačním vlastnictví mají rodiče právo nad dětmi, tudíž tedy i děti jsou určitým vlastnictvím. Reálný podíl vlastnictví domácnosti mezi mužem a ženou je rozděleno velmi nerovnoměrně. Teorie konfliktu poprvé vyslovily, že rodina není jen prostor soukromý, nýbrž je závislá jak na soukromém světě, tak i na veřejném [c.d.: 86]. Úplně poslední teorií, kterou v této podčásti zmíním, je teorie sociobiologie. Sociobiologie se pokouší vysvětlit jevy ve společnosti (tedy i v rodině) pomocí přírodních zákonitostí. Významným poznatkem, o něž se sociobiologie opírá, je, že každý člověk má ve své genové výbavě „schopnost naučit se navazovat individualizované sociální vztahy“ [c.d.: 88]. Pro sociobiologii je nejzákladnějším vztahem v rodině vztah dítě - matka, protože při tomto vztahu se dítě naučí, co je to individualizovaný vztah [tamtéž]. Mimo jiné tedy sociobiologie zpochybnila přesvědčení, že vztah muže a ženy je základní sociální vazbou v rodině. Dále že párová monogamická rodina je přirozeným zajištěním lidské reprodukce [tamtéž]. Významným představitelem sociobiologie je Edward O. Wilson.

1. 1. 2. Některé významné sociologické teorie vážící se k rodině

Všechny níže uvedené teorie jsou tzv. teorie sňatkového trhu. Jako první zmíním teorie sňatkového trhu, které čerpaly inspiraci v ekonomických teoriích trhu. Jedná se o teorie Garyho S. Beckera a Valerie K. Oppenheimerové. Následovat bude třetí – poslední teorie sňatkového trhu Mursteinova stimulus-value-role theory.

Sňatkový trh (jeho nabídka, poptávka či směna) lze vnímat jak kvantitativně, tak kvalitativně. „Kvantitativní pohled na sňatkový trh je založen na porovnávání velikosti generací potenciálních snoubenců“. (...) Kvalitativním pohledem na sňatkový trh se zabýval ekonom Gary S. Becker, který tvrdil, že lidé si hledají partnera, protože role mužů a žen jsou rozdílné, takže partnerství v podstatě tedy znamená pro oba dva partnery jisté usnadnění života a symbiózu – partneři se v partnerském svazku doplňují. Ovšem skutečnost, že role mužů a žen se postupně mění, že žena se více zapojuje na trhu práce, stává se nutnost partnerského vztahu (manželského svazku) mizivější a mizivější. Role mužů a žen se tímto totiž stávají spíše konkurující si, namísto dřívějších komplementárních. Navíc žena tím, že je dnes nejen díky svému zaměstnání v podstatě ekonomicky nezávislá na muži, přestává mít o sňatek zájem; pro ženy zároveň možnost uzavření sňatku tzv. ztrácí na „atraktivnosti“; „změna rolí proto může vést k odkladu sňatku či později k rozvodu“ [Paloncyová 2002: 22]. Žena pravděpodobně nevidí ve sňatku možnost absolutní seberealizace jako tomu bylo dříve, když ženě nebylo umožněno participovat nejen na pracovním trhu, nýbrž celkově ve veřejné sféře.

Podle teorie sňatkového trhu, partneři na tomto trhu jednají racionálně. Snaží se si pro sebe vybrat toho nejpříjemnějšího partnera. Jenže to, jaký partner ve skutečnosti je a to, jak se partner bude chovat v budoucnu, je jen těžko poznatelné a předvídatelné, takže „ideálního“ partnera hledají delší dobu. Tím, že lidé hledají partnera relativně dlouho, chtějí mimo jiné také snížit riziko „špatné volby“ [tamtéž].

Oppenheimerová se rovněž zabývá fungováním sňatkového trhu, i když oproti Beckerovi, který dle názoru samotné Oppenheimerové vysvětluje rozpad neúspěšných manželství, se na sňatkový trh dívá ona spíše z hlediska času, kdy lidé vstupují do manželství a také z hlediska samotného procesu vstupu do manželství. Podle ní si lidé partnera vybírají buď tím, že ho pečlivě vybírají nebo tím, že u partnerů došlo buď před svatbou či po ní k vzájemnému přizpůsobení se, přičemž k vzájemnému přizpůsobování

a ovlivňování jednoho partnera druhým a naopak, dochází po celou dobu, co jsou partneři ve svazku manželském. U partnerů dochází tedy rovněž k modifikaci jejich rolí a přijímání rolí nových. (...) „Výběr „konečného“ partnera je završen tehdy, jestliže partner vyhovuje minimálním požadavkům kladeným na jeho vlastnosti. Čím vyšší jsou tyto požadavky, tím déle a za většího úsilí musí být partner hledán“. Oppenheimerová se dále vyjadřuje ke skutečnosti, že z hlediska počtu potenciálních partnerů je nejvýhodnější uzavřít manželství v mladém věku, ovšem z hlediska informovanosti o vlastnostech partnera je výhodnější uzavřít manželství až v pozdějším věku. (...) „V této souvislosti je dobré zmínit vyšší rozvodovost manželství uzavřených v nízkém věku (kolem 20 let), jež potvrzuje výše uvedenou teorii o vysoké míře nejistoty volby na počátku dospělého věku. U těchto sňatků velmi záleží na schopnostech odhadnout budoucí vlastnosti sebe sama a partnera“ [c.d. 23]. Dnes stále se rozšiřující fenomén nesezdaného soužití se z této perspektivy zdá tedy velice výhodný.

Teorie sňatkového trhu vznikla na základě podobnosti k trhu pracovnímu. Ovšem i když má sňatkový trh podobné znaky s trhem pracovním, existují tu na druhou stranu i znaky, jenž pracovní a sňatkový trh od sebe vzájemně odlišují. Odlišným znakem je například to, že na pracovní trh vstupují lidé z vlastní vědomé a víceméně dobrovolné angažovanosti v něm, kdežto sňatek uzavírají i lidé, kteří o něm dříve neuvažovali a přímo po něm netoužili, tedy vědomě nehledali stálého partnera či manžela. Dalším významnějším rozdílem je to, jak kdo a co hledá v partnerovi – tedy jak si stanovuje výnosy a kritéria volby partnera. Každý člověk má totiž tyto kritéria a výnosy nastaveny trochu jinak (jde například o míru přátelství, intimity, spolehlivosti, výchovy dětí, emocionální podpory atd.) [tamtéž].

Jako poslední významnou sociologickou teorii vážící se k rodině zmíním Mursteinovu stimulus-value-role theory (jedná se rovněž o teorii sňatkového trhu) [Možný 2006: 118]. Pojem stimulus značí psychologický přístup, value je sociálně-psychologický přístup a za posledním pojmem role se skrývá sociologický přístup k partnerovi [Plaňava 2000: 181]. První stadium se nazývá stimulus stage a jedná se o období, kdy výběr partnera ovlivňují faktory: fyzická přitažlivost, temperament, pověst, sociální dovednosti... Toto vše stimuluje náš zájem. Druhá fáze je typická ve své hodnotové orientaci. Jde o hledání shody v oblasti manželství, sexu a životních cílů. Ve třetí –

poslední fázi se představy orientují ke skutečnostem, jak bude partner plnit své budoucí rodinné role – rodičovské, hospodářské, sexuální a milenecké [Možný 2006: 118].

1. 2. Definice a funkce rodiny

Kromě definování toho, co to vlastně rodina je, a vysvětlení k čemu rodina slouží, lze v této podčásti nalézt ještě krátkou podčást jménem *Příbuzenská síť*, která má popsat, jakou funkci má rodina orientační vůči rodině manželské.

1. 2. 1. Definice rodiny

Rodina je základním, nejstarším a přirozeným stavem člověka. Je to občanská společnost, která je daná přírodou. Je základem každého národa, jenž je každý složen z mnoha rodin. Rodina vznikne svazkem manželským dvou jedinců – muže a ženy. Pro každého jedince je tento vývoj přirozeně daný. Ze svazku manželského potom žena rodí děti, které prodlužují a udržují samotný život rodiny, nahrazují rodinné ztráty, jež způsobuje smrt [Možný 1990: 17].

Ve středověku rodina znamenala spíše společenství lidí, v tomto smyslu je lepší použít pojem domácnost, (...) která zahrnovala všechny v domě (zpočátku tedy i otroky, později to bylo služebnictvo). (...) Tento stav trval zhruba do první poloviny 19. století. Pojem rodina se ale dá chápat také z jiné perspektivy – z perspektivy pokrevního příbuzenství. Toto chápání rodiny bylo užíváno u lidí, kteří měli moc i majetek (vládnoucí třída, šlechta) a shodovalo se s pojmem rod [c. d.: 17 - 18].

1. 2. 2. Funkce rodiny

Základními funkcemi rodiny jsou výchovné funkce, vyživovací, emocionální a zajišťující pocit bezpečí. Co dnes rodina svým dětem předává je vzdělání a kulturní hodnoty prostřednictvím školních a jiných institucí (rodina tak činí tedy nepřímou) a ne majetek, jako tomu bylo v dobách minulých. Tady mám na mysli i vliv na hodnoty jedince prostřednictvím médií.

Dnešní rodina si svou výchovnou funkci udržela už jen vůči malým dětem. „V ní se zdá nezastupitelná. Jinak je rodina místem uspokojování (a frustrování) citových potřeb, místem přerodělování ekonomických hodnot, místem konzumu a rekreace.“ V nové době přibyl ještě jeden význam rodiny. Jedná se o rodinu jako útočiště před veřejným světem. Rodina je tedy protiváhou světa veřejného a umožňuje jiný než konzumní

postoj. „Rodinné vazby jsou v jistém smyslu nezrušitelné a nesměnitelné. Rodina je společenství, které dává příležitost k uplatnění trvalých hodnot – protilehlých konzumnímu tékání od věci k věci, od místa k místu, od osoby k osobě“ [Matoušek 1993: 23 - 24].

Rodina v minulosti měla ještě jednu funkci. Byla jí jakási „seberegulační“ funkce, kdy se rodinné problémy řešily uvnitř rodiny. V současné době se ale manželské a rodinné poradenství přesunuje mimo rodinu, institucionalizuje se. Lidé tím ztrácejí schopnost a sílu řešit své problémy sami – spoléhají se na rady odborníka, které tímto považují za nosiče vyřešení jejich problémů. Tradice už nejsou spolehlivou oporou a „sexualita je smysluplná jen s humanizující nadstavbou erotiky“ [Možný 1990: 13].

1. 2. 3. Příbuzenská síť

V dřívějších dobách hrála příbuzenská síť vůči manželským partnerům a jejich dětem velkou roli. Dokládají to skutečnosti typu, že například narozenému dítěti dával jméno kmotr a kmotra, jímž byl u prvorozeného dítěte jeho dědeček z otcovy strany a kmotrou jeho babička matčiny strany, u druhorozeného dítěte byl kmotrem starší otcův bratr a kmotrou starší matčina sestra [Singly 1999: 55]. V současné době jak je všeobecně známo jméno pro dítě vybírají sami jeho rodiče. Dříve bylo rovněž běžné, aby člověk vlastnil více křestních jmen najednou [c. d.: 55 - 56]. Podle Parsonse je moderní manželská rodina zcela nezávislá (ekonomicky) na rodině orientační; má vlastní zdroj příjmů a žije v odděleném domě. Často také manželskou rodinu od orientační dělí značná zeměpisná vzdálenost. Když se ale na věc podíváme z bližšího pohledu, uvidíme, že byt' jsou velice často rodina manželská od orientační oddělené, přesto orientační rodina manželské vypomáhá v nejrůznějších oblastech života (např. výchova dětí) a naopak. Tento vzájemný vztah těchto dvou typů rodin ale přísně dbá na to, aby zároveň udržoval autonomii té druhé rodiny. Tím se právě ona mezigenerační závislost snižuje [c. d.: 53 - 54].

1. 3. Tradiční rodina

První věc, co v této podkapitole zmíním, je, že tradiční rodina je mýtus. Pojem tradiční rodina je symbolem středověkých mnohočlenných rodin. Pod pojmem tradiční rodina vládne všeobecná představa velké a vícegenerační rodiny (pojímá v sobě jak pokrevně spojené členy, tak různé čeledíny či služby atd.), jenž existovala v minulosti. Onen mýtus tradiční rodiny spočívá v tom, že vlastně takováto představa o tradiční rodině ve

skutečnosti nikdy nepředstavovala většinový model, jak se donedávna předpokládalo. Doba, kdy měla existovat tradiční rodina, byla dobou morových ran, vysoké dětské (kojenecké) úmrtnosti; byla to doba válek, v kterých umíralo hodně lidí. Odtud se dostáváme ke smrti, protože to byla právě ona častá smrt, která bránila vytvoření „rozvětvené rodiny“ [Možný 1990: 46].

Možný vysvětluje fiktivní pojetí „rozvětvené rodiny“ na základě Le Playova pojetí, které spočívalo v evropské rodině předindustriální společnosti. Dům rodiny, který jí patřil, se dědil z generace na generaci. Tentýž rodinný dům symbolizoval trvání rodiny. Tento dům připadl po smrti otce automaticky nejstaršímu synovi. Nejstarší syn po otci potom řídil celou rodinu a dědil také po otci rodinou profesi. K tomu všemu ho otec zasvěcoval už za jeho života. Dcery po sňatku odcházely žít se svým manželem do jeho rodu a mladší synové zakládali vlastní rody. Pokud se dcerám nepodařilo provdat a synům oženit, žili v rodě svého nejstaršího bratra, který pro ně byl zároveň přirozenou autoritou. Takto se dál pokoušeli velebit rodinný majetek [c. d.: 25 - 26].

Co je ovšem skutečně pravdou, že do začátku 20. století byla kojenecká úmrtnost opravdu vysoká (dvacet až čtyřicet dětí ze sta umíralo do jednoho roku po svém narození). Láska rodičů k dětem byla tedy velmi nízká. Pokud se člověk dožil dospělosti, měl velkou šanci, že se dožije 55 až 60 let [c. d.: 35]. Co se týče hodnot v rodině, tak sebeobětování se v tradiční rodině považovalo za zisk (v moderní to je ztráta), nahota nijak nepobuřovala (naopak v moderní době nahota vzbuzuje pozornost – hlavně sekundární pohlavní znaky), v tradičním pojetí rodiny člověk vystupuje v páru – jde o tzv. my; kdežto v moderní rodině člověk zůstává individuem. V moderní rodině muži a ženy v manželském svazku navazují přátelské vztahy s opačným pohlavím, což by bylo v tradiční společnosti nepřípustné, atd. [c. d.: 82].

2. (Post) Moderní rodina

Tato část je pro celou práci částí nejzávažnější, protože rozčleňuje nejvýznamnější charakteristiky rodinného života v současné české společnosti do krizových jevů a do jevů hovořících spíše pro institucionální proměnu rodiny. První podčást *Základní charakteristika moderní rodiny* uvádí již podle názvu základní charakteristiky moderní rodiny (např. vysvětluje pojem nukleární rodina), následuje vlastní hlavní podčást *Rysy české rodiny v současnosti – nové jevy a procesy; institucionální proměna rodiny nebo*

její krize?, která se dále rozčleňuje na jednotlivé podkapitoly hovořící už tedy na základě jevů, jež jsou zde podrobněji rozebírány, pro krizi či institucionální proměnu současné české rodiny. Zvláštní prostor jsem určila pro podčásti *Dvoupříjmová (dvoukariérová) manželství*, *Žena – matka* a *Muž – otec* (tyto poslední dvě podčásti se týkají měnících se rolí u mužů i u žen v rodině), jež jsem zařadila do podčásti *Jaké trendy hovoří pro krizi a zároveň pro institucionální proměnu současné české rodiny*. V úvodu této podčásti je uvedeno, proč jsem se tak rozhodla. Zcela poslední podkapitolou, která se v této části nachází, je *Sociologické hledisko – manželská krize, rozvod*, v níž se hlavně věnuji fenoménu stále vyšší rozvodovosti.

2. 1. Základní charakteristika moderní rodiny

Moderní představa rodiny je párová monogamní a je složena z muže a ženy a jejich dětí (nejlépe dvou) - hovoříme o tzv. nukleární rodině (tento pojem zavedl Talcott Parsons), přičemž toto chápání je mylné a to v tom smyslu, že ani v minulosti ani nyní nejde o všeobecně rozšířený model rodiny platný pro většinovou populaci. Zároveň také tento pro českou populaci „ideální a normální typ“ rodiny je v této populaci v současné době už opravdu jen velmi málo přítomen⁴ [Možný 1990: 19]. Termín nukleární rodina se začal používat v 50. letech 20. století. Mělo se jednat o „označení standardního způsobu rodinného života vyspělých průmyslových civilizací, jako „normální“ způsob rodinného života, k němuž celý předchozí vývoj přirozeně směřoval...“ [Možný 2006: 50].

Moderní rodina v podstatě nahradila vysokou úmrtnost dětí do jednoho roku (typickou pro tradiční rodinu) buď interrupcemi nebo na základě antikoncepcí rovnou nepočetím dítěte. Dřívější kojenecká úmrtnost se tedy přesunula do období před narozením dítěte [Možný 1990: 56]. Funkce otců se postupně z rodiny vytrácí a ztrácí spolu s tím i svou dříve tak silnou autoritu v rodině. S tím souvisí nespokojenost žen v rodině. Možný přímo píše „Muž žije v rodině ženy. Žena žije v rodině, s kterou není spokojena. Muž žije v rodině ženy s rodinou nespokojené“ [c. d.: 111].

2. 2. Rysy české rodiny v současnosti – nové jevy a procesy; institucionální proměna rodiny nebo její krize?

Jednou, pro nás významnou otázkou je, jak se dva partneři mají vlastně najít – tedy jak to všechno začíná. (Naznačeno již výše v kapitole 1. 1. 2. *Některé významné*

⁴ Možný ve své knize z roku 1990 hovoří o 32 % manželstvích (v současné době to je ještě méně), která splňují podmínky „normální“ rodiny.

sociologické teorie vážící se k rodině). Tato fáze v životě dvou jedinců je velmi důležitá, protože částečně s nadsázkou řečeno, si partner volí to, jak bude v dalším životě chtít žít, s kým a jakým způsobem. To úzce souvisí s určitými formami společného soužití. V současné době jsou v naší společnosti významné tyto typy společného soužití: *manželský svazek, nesezdané soužití, jednočlenná rodina a singles, opakovaná partnerství (manželství)* jsou v této podčásti rovněž obecně podrobněji rozpracovány. V této podčásti dále rozeberu problematiku *dvoupříjmového (dvoukariérového) manželství*. Všechny tyto typy společného soužití rozřazuji dále do podkapitol: *Nové jevy a procesy – krizové jevy, Indikátory institucionální proměny soudobé české rodiny a Jaké trendy hovoří pro krizi a zároveň pro institucionální proměnu současné české rodiny*.

2. 2. 1. Formy společného soužití

„Zastoupení jednotlivých forem rodinného soužití je v průřezu i vývoji velice nestejněměrné, protože preference „tradičních“ rodinných forem vede k jejich kumulaci do několika typů, představující jen malou část reálného typového spektra“ [Machonin 1996: 280]. Tím, že v současné době roste bohatství v individuálních životních drahách každého jednotlivce, má pravděpodobně vliv i na zvyšující se rozčleněnost typů společného soužití. Dnes hovoříme o takových formách společného soužití jako jsou nesezdaná soužití, zvyšující se počet neúplných rodin (neúplné rodiny vzniknou právním aktem - rozvodem manželství) a stále častější výskyt domácností jednotlivců, kteří jsou v mladším či středním věku.

Dnešní typy společného soužití jsou mezi sebou velice úzce propojeny, takže sociologické ani žádné jiné výzkumy nemohou spolehlivě změřit procento *nesezdaných soužití a neúplných rodin*. Tyto dvě formy soužití jakoby se „slévaly“ do sebe. Problematictější, i když o něco lépe měřitelnou formou soužití (pokud se v tomto případě dá vůbec hovořit o soužití) jsou *domácnosti jednotlivců*. Počet lidí *singels* se taktéž špatně měří, protože problém spočívá už v samotném definování této skupiny. Nejspolehlivěji lze zjistit počet manželství, protože sňatky se každoročně v České republice evidují na matrikách.

2. 2. 2. Nové jevy a procesy - krizové jevy

Sem řadím podkapitoly *Neúplné rodiny (rodiny s jedním rodičem)* a *Domácnosti jednotlivců a singles*. Tyto dva jevy významné pro (post) moderní rodinu z hlediska

vzrůstu jejich počtu (tedy vzrůstu počtu jak lidí singles, tak rodin s jedním rodičem) řadím do krizových jevů (post) moderní české rodiny na základě úvah autorů, kteří se těmito jevy zabývali přede mnou. Zde jsem se hlavně opírala o autory Katrňáka a Možného, u nichž jsem našla nejkompexnější (nikoli však jediný) popis jevů; u Možného se jednalo o jev singles a u Katrňáka o problematiku svobodných matek v rámci následující podčásti Neúplné rodiny (rodiny s jedním rodičem), v níž v podstatě celá problematika spočívá právě v rámci svobodných matek.

Neúplné rodiny (rodiny s jedním rodičem)

V České republice se po roce 1989 mimo jiných změn začal zvyšovat počet svobodných matek. Tento trend se považuje společně s trendem vysoké rozvodovosti za negativní (oproti například zvyšujícím se možnostem na vzdělání, rozvoj individuálních drah každého atd.). „Domácnosti svobodných matek jsou ekonomicky chudé domácnosti. Svobodné matky žijí převážně ve velkých městech a se zmenšujícím se sídlem jejich výskyt klesá“ [Katrňák 2006: 55].

Rozlišujeme tzv. dva druhy svobodných matek. Prvním druhem jsou mladé svobodné matky, jež otěhotněly neplánovaně (selhání či zanedbání antikoncepce). Druhým typem jsou matky, které se svým partnerem udržovaly dlouhodobý vztah a rozhodly se vědomě, že budou mít dítě. Když se ale dítě narodilo, partnerský vztah se stal pro obě skupiny žen konfliktním až nesnesitelným, takže dochází k rozchodu [c. d.: 48].

Podívejme se na problematiku svobodných matek z jiného - individuálního hlediska. Osamělé matky mají komplikovanější těhotenství, jejich děti jsou častěji nemocné, finanční a bytová situace je horší než u vdaných žen. Děti těchto žen mají častěji horší školní prospěch. Osamělé matky svou osamělostí trpí a jejich dětem chybí mužský prvek v rodině. Tyto děti mají v dospělosti horší pravděpodobnost, že bez problému navážou partnerský vztah, jelikož jsou ovlivněny matčíným postojem k mužům, a navíc jsou ochuzeny o sourozence (svobodná matka si druhé či další dítě s největší pravděpodobností už nepožizuje) [c. d.: 50].

Domácnosti jednotlivců a singles⁵

Dnešní mladí lidé jsou sice otevřenější k netradičním partnerským uspořádáním, na druhou stranu to ale neznamená, že by pro ně byl přijatelnější, než je tomu u starších generací, život jednotlivce. Obecně ale u generace, která dospívala po roce 1989, došlo k nárůstu počtu nesezdaných soužití, jež se pokládají za přechod mezi stavem manželským a svobodným [Hamplová 2006: 14]. V roce 2002 ale stále převažuje touha po životě s partnerem. [Paloncyová 2002: 8].

Singles jsou lidé žijící sami ve své vlastní jednočlenné domácnosti. Důvodů a životních událostí, proč lidé žijí sami, je mnoho a je potřeba si nějak přiblížit, kdo tedy konkrétně do singles patří a nepatří. Patří sem samozřejmě mladí lidé, kteří nikdy nebyli ve svazku manželském a nyní žijí sami. To, že neprošli manželstvím ovšem není definičním znakem singlů, protože i mladí lidé, kteří se po krátkém manželství rozvedli a nyní žijí sami, sem patří. Otázkou ovšem je, do jakého věku toto platí? „Jistě sem nepatří jednočlenné domácnosti vdov a vdovců, ale ani starých lidí, jejichž manželství skončilo rozvodem anebo kteří prošli životem, aniž prošli manželstvím. Spojuje je mladistvý životní styl, ale v kolika letech komu na něj dojdou síly, je těžké jednoznačně stanovit“ [Možný 2006: 199], stejně jako je obtížné jednoznačně stanovit další atributy singlů (např. co to vlastně znamená žít sám, zda je to evidence jednotlivce jako jednočlenná domácnost či do něj také patří nesezdaně žijící pár, nebo je to i člověk s vlastním bytem ke kterému se nastěhuje jeho partner atd. – dnešních forem, jak spolu žít – nežít je mnoho). (...) Ovšem nejspolehlivějším znakem, který vymezuje skupinu singels je absence rodičovství od kterého se odvíjí celý habitus člověka, životní styl a postoje, protože dítě je nepřechodné a jeho nárokům nelze uhýbat, což znamená, že osamělá matka se dvěma dětmi (neprovdaná i rozvedená) „si nemůže udržet životní styl svobodné mladé ženy, kdyby jak chtěla, i když s nimi bydlí sama a naprosto žádného partnera nemá. A naopak, oba mladí v páru, který sdílí domácnost, ba může být i sezdaný, si mohou udržet životní styl dvou svobodných jedinců. Mohou si ho udržet řadu let – dokud nepřijdou děti“ [c. d.: 199 - 200]. Hlavní charakteristikou singlů jsou tedy jejich nulové reprodukční strategie. Nutno ovšem podotknout, že i když počet lidí s celoživotní nulovou reprodukcí vzrůstá, „většina singlů (platí to o něco více pro ženy)

⁵ Termín singles se někdy překládá jako pozdní mladost, mladá dospělost či postadolescence.

ho vnímá nikoli jako konečný stav, ale jen jako životní fázi. Ta se ovšem stále častěji prodlužuje, prodlužuje, až se mění v definitivu“ [c. d.: 198].

Skupina lidí jménem singels se v současné době začíná znatelně zvětšovat (dříve kolem 12 %, dnes v některých zemích kolem 25 %). Pro Možného je tento vzrůst jedinců, kteří žijí sami, důsledkem takových skutečností, jako je životní styl současných západních společností, jenž otevřel oblast sexuality co do heterosexuálních vztahů, tak do homosexuálních či lesbických vztahů. Tímto došlo k náhlému „zvýšení“ počtu homosexuálů a lesbiček, přičemž nešlo zrovna vždycky o homosexuály či lesbičky „od přírody“. Dalším nepřímým faktorem, který podle Možného zapříčinil vzrůst skupiny singels je dobrovolná orientace na nerodinný život jak u mužů, tak u žen, a zvýšení biologicky neplodných mužů a žen v populaci, což lze považovat za civilizační chorobu [c. d.: 197 - 198].

Dalším důvodem toho, proč se vytvořila nová sociální skupina singels, „nabízí sociologie v principu dvě silná vysvětlení, která se vzájemně nevyklučují“ [c. d.: 198]. Za prvé, moderní globální svět po jedinci vyžaduje flexibilitu, která bude spočívat v dojíždění a stěhování se za prací, v absolvování neplánovaných přesčasů a služebních cest. Takový životní styl konstituci rodiny příliš neutužuje, spíše naopak; postupně jí podemílá její základy. Za druhé se jedná o tlak nových kulturních norem (za pomoci masmédií), které vytvářejí možnosti pohodlného a bezstarostného života, jenž podporuje to, aby se lidé za své činy mohli vyhnout zodpovědnosti [c. d.: 198 - 199].

2. 2. 3. Indikátory institucionální proměny soudobé české rodiny

První podčást jménem *Manželství* převážně uchopím v kontextu porovnání manželského soužití se soužitím nesezdaným s tím, že hned po podkapitole *Manželství* bude následovat podkapitola *Nesezdaná soužití*; následně pak podkapitola *Opakovaná manželství*. Tyto podkapitoly jsou tedy měřítkem k tomu, že současná česká rodina se v krizi nenachází.

Nesezdaná soužití a opakovaná manželství jsou nové formy společného soužití, které se před rokem 1989 vyskytovaly v české rodině v nepočetném množství (jejich významnost je v této době tedy doplňková). Po roce 1989 však jejich počet vzrůstá na

úkor „běžného“⁶ manželského soužití a spolu s tím vzrůstá zároveň i jejich význam pro celou českou společnost. Zvýšení počtu těchto forem soužití a jejich následný výzkum pomáhá zodpovídat na nové otázky, které se např. vlivem nové ekonomické a politické situace, vykrytalizovaly. Jednou takovou otázkou je právě ústřední otázka této práce, zda se soudobá česká rodina nachází v krizi nebo zda prochází institucionální proměnou.

Pokud porovnáme porodnost a míru plnění rodinných funkcí (reprodukční a výchovná funkce, vyživovací, emocionální a zajišťující pocit bezpečí, atd.), na jejichž základě lze mimo jiné také uchopit problematiku krize rodiny; jak v manželstvích, tak v nesezdaných soužitích a v opakovaných manželstvích páry tyto rodinné funkce pravděpodobně dokáží plnit, protože tito lidé, kteří nyní žijí nesezdaně nebo v opakovaných manželstvích, byly vychováni v rodině „běžného“ manželského soužití, tudíž vzor toho, k čemu rodina slouží a co všechno zajišťuje, měli možnost poznat a ve velké pravděpodobnosti se s tímto pojetím rodiny také v rámci jejich socializace ztotožnili. (K tomu, abych toto ale mohla tvrdit s větší jistotou, je potřeba mít v tomto názoru i jistou oporu – např. výzkumem; bohužel jsem ale do této doby nenalezla výzkum týkající se tohoto tématu). To, že dochází k rozšiřování forem společného soužití tímto směrem v rámci institucionální proměny, souvisí pravděpodobně s již výše zmiňovanými politickými a ekonomickými změnami; samozřejmě souvisí i s dalšími změnami, ke kterým po roce 1989 došlo.

Za další možný důkaz hovořící pro institucionální proměnu české rodiny, lze pravděpodobně považovat např. skutečnost získanou ze statistické ročenky z roku 2007 (více o tom viz. podčást 3. 3. *Současné trendy v rodinném životě české populace*). Jedná se o to, že celkový počet novorozenců činil v roce 2006 téměř o 15 000 víc než tomu bylo v roce 2000. Je ovšem nutné brát v úvahu i tu skutečnost, že nelze přesně určit, kolik dětí se narodilo do manželství, opakovaných manželství či do nesezdaného soužití (tedy do forem společného soužití hovořících pro institucionální proměnu rodiny) a kolik dětí se narodilo osamělým matkám či do rodin s jedním rodičem, přičemž tyto

⁶ Sousloví „běžné manželské soužití“ je zde myšleno ve smyslu většinového modelu manželství, který v české rodině platil od roku 1945 do roku 1989. Jedná se tedy o skutečnost, kdy v české populaci většina obyvatel uzavřela sňatek v poměrně brzkém věku (v polovině 60. let byl věk novomanželů nejnižší; muži se ženili v průměru ve 23,3 letech, ženy se vdávaly průměrně ve 20,7 letech) a v tomto manželském soužití pak tato populace nadále žila po většinu následujících let jejich života [Možný 1990: 157].

jevy řadím do jevů hovořících pro krizi rodiny a to z toho důvodu, že k tomu, aby takováto rodina mohla dobře plnit své funkce, jí chybí jeden nepostradatelný člen a tím je partner(ka).

Pokud porovnáme současný počet jevů hovořících pro krizi rodiny s počtem jevů hovořících pro institucionální proměnu rodiny, dospějeme k tomu, že krizové jevy se nacházejí v počtu 2 (neúplné rodiny (rodiny s jedním rodičem) a domácnosti jednotlivců a singles) oproti jevům hovořících pro institucionální proměnu rodiny, které se nacházejí v počtu 3 (manželství, nesezdaná soužití a opakovaná manželství)⁷, přičemž je nutné podotknout, že kromě manželství, všechny tyto nové formy (společného) soužití mají vzrůstající tendenci co do jejich počtu; je ale neznámé jejich proporciální složení v populaci; ovšem mimo jiné na základě poměru 3:2 ve prospěch jevů hovořících pro institucionální proměnu rodiny, pravděpodobně lze předpokládat, že rodina se spíše institucionálně mění, než nachází v krizi.

Manželství

V manželstvích lidi spojuje společný étos (mravní základ), kde figurují společné investice (jak finanční, tak i do dětí a vztahu), s tím samozřejmě i dělba práce, podpora, dělení prostředků; v nesezdaném soužití jsou lidé zaměřeni spíše individualisticky a kladou vyšší důraz na momentální přínos partnera, přičemž méně dbají na tradiční rodinné hodnoty, dělbu rolí (i když dělba rolí v rodině je v současné době půdou nejruznějších polemik), chtějí méně dětí a existuje tu menší pravděpodobnost, že vytvoří pevný a dlouhý vztah [Hamplová, Pikálková 2002: 127 - 128]. Nesezdaná soužití jsou méně stabilní než soužití manželská a to možná i tím, že není tak složité rozejít se jako rozvést se (i když v současné době ani toto nebývá příliš velký problém, přesto to ale vždycky není jednoduché ve smyslu délky trvání toho, než vůbec manželský pár úřady rozvedou). V manželském soužití jsou manželé podle zákona o rodině povinni „spolu žít, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí. (...) Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí.“ [Špatenková 2006: 15]. V manželství také dále pravděpodobně existuje snaha případné problémy, kvůli vidině

⁷ Toto platí v současném jazykovém pojetí těchto nových forem (společného) soužití; není tedy vyloučeno, že v budoucnu „se objeví“ ještě další formy (společného) soužití.

komplikovaného rozvodu, vyřešit; kdežto v nesezdaném soužití nic k řešení nenutí, znesvářené strany od toho můžou jednoduše utéci.

Jak u párů manželských, tak u párů nesezdaných převládají snahy i realizace ve svazky homogamní co do výše vzdělání. Tyto snahy platí pro všechny úrovně vzdělání – základní, středoškolské i vysokoškolské. Od manželského svazku se očekává založení rodiny, tedy plození potomků. „Pravděpodobnost mít dítě je vázána na charakter samotného manželství. Čím déle manželství trvá, tím se pravděpodobnost založení rodiny zvyšuje, neboť silná citová pouta, která manželství udržovala na jeho počátku, jsou postupně oslabována“ [Paloncyová 2002: 30].

Paloncyová se dále ve své stati [Paloncyová 2002: 26 - 35] zabývá situací mladé generace v Praze, přičemž dospívá k obecným názorům, že odklad rodinných událostí do vyššího věku vysvětluje delší doba studia a cestování do zahraničí. (...) „V otázce studia sice mladí lidé nevyužívají např. možnosti studovat více škol, nicméně poměrně často se podle očekávání vydávají do zahraničí, ať již turisticky, za studiem nebo pracovně“ [Paloncyová 2002: 29].

Co se heterogamních manželských svazků týče, tak takové svazky souvisí s „ochotou přijmout za životního partnera někoho s odlišnými sociálními charakteristikami, odlišným životním stylem, odlišnými názory na každodennost či odlišnými návyky. Na druhé straně pak záleží i na ochotě jednoho z partnerů opustit vlastní prostředí a asimilovat se v prostředí toho druhého“ [Mareš 2003: 89]. Tímto jsem v podstatě i vysvětlila, v čem heterogamní manželské svazky spočívají. Celková hodnota manželství v současné době spočívá v zázemí poskytujícího materiální (konkrétně finanční) jistoty partnerům a v právních zárukách majetkových vztahů [Kuchařová 2003: 193].

Nesezdaná soužití

„Nesezdaná soužití se často označují za „moderní“ variantu partnerského života typickou pro novou společenskou situaci, v níž mladí lidé již nepotřebují svůj vztah formálně stvrzovat. (...) Rozdíly mezi nesezdaným soužitím a manželstvím nejsou jen formální záležitostí“ [Hamplová, Pikálková 2002: 127]. Jde ale o to, že se tyto dva typy společného soužití liší jak v charakteru těchto svazků, tak v principech, které partnerské dvojice spojují. V současné době se nesezdané soužití považuje za normální a běžnou

fázi životního cyklu a představuje jistý předstupeň manželství. „Navíc samotná existence nesezdaného soužití je akceptována českým veřejným míněním“ [Rabušic 2002: 34].

Co se týče vzdělání, tak nejméně rodí děti mimo manželství absolventky vysokých škol, nejvíce pak ženy s nízkým vzděláním. Zdá se tedy, že neplatí hypotéza, že nesezdané soužití je výsledkem přesunu z doby moderní k době postmoderní na základě zvyšujícího se pokroku a na základě toho, že ženy ekonomicky zajištěné a vzdělané mají vyšší šance na seberealizaci, jež také na úkor rodiny realizují. Dana Hamplová ve své stati z knihy: Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?, píše, že středoškoláci představují nejliberálnější skupinu co do přijímání alternativních forem soužití lidí. „To, že středoškoláci představují nejliberálnější skupiny, tak může být výsledkem dvou různých trendů: relativní konzervativnosti lidí s nižším vzděláním a relativního skepticismu lidí vůči alternativním životním stylům u vysokoškoláků. Středoškoláci se můžou vyčleňovat ne proto, že by byli zvláštní skupinou, ale protože jsou u nich oba tyto trendy méně výrazné“ [Hamplová 2006: 15].

Nárůst nesezdaných dvojic je ale pravděpodobně zapříčiněn i tím, že stát finančně zvýhodňuje nesezdané páry s dítětem (dětmi) nad manželskými páry s dítětem (dětmi). V nesezdaných párech s dítětem (dětmi) dostává matka od státu více peněz měsíčně, než matka, která žije v manželském svazku [Katrňák 2006: 48 - 49].

Nesezdané soužití se v české, do jisté míry sekularizované, společnosti, stalo rozšířenou a uznávanou formou společného soužití. Mnozí mladí lidé prostě považují za výhodné si vztah s partnerem nejprve vyzkoušet tzv. „nanečisto“, než se rozhodnou, že s ním skutečně uzavřou svazek manželský [Paloncyová 2002: 8]. Problém ovšem je, že toto chování vede následně ve svazku manželském k větší pravděpodobnosti, že se manželství rozpadne, než by tomu bylo u manželství, u nichž se pár rozhodne, že se vezme hned [c. d.: 26].

Opakovaná manželství

„Stoupající podíl rozvodů u párů často velmi mladých neznamena, že je jejich neúspěch či špatná zkušenost od manželství odradí. Velmi často to zkoušejí znovu. Někteří v nesezdaném soužití, velmi často ale v opakovaném manželství“ [Možný 2006: 224].

Opakovaná manželství se značně liší od manželství předchozího (předchozích) jak u nevěsty, tak u ženicha a často následuje za nedlouhou dobu po rozvodu (více to platí pro muže). Pro muže totiž dorůstají další ročníky potencionálních nevěst; žena už ale takovou pravděpodobnost, že si vybere mladšího partnera, nemá [tamtéž]. Možná je to zapříčiněno i tím, že žena s přibývajícimi léty pro muže ztrácí na atraktivnosti. Pro jiné názory, jenž se vyjadřují k této skutečnosti, je hlavním důvodem to, že rozvedení muži zůstávají trvale méně šťastní, kdežto žena si na svůj nový stav zvykne a postupně jí začne dalo by se říci i vyhovovat [c. d.: 224 - 225]. Důležitým znakem opakovaných manželství je, že děti v něm všeobecně lépe prosperují, než by prosperovaly po rozvodu v rodině s jedním rodičem a sami manželé svůj opakovaný sňatek považují za šťastnější, než bylo manželství první (předchozí) [c. d.: 225].

Pro sociologii je problematika opakovaných manželství doposud neprobádanou oblastí, protože pojem opakovaná manželství v sobě skrývá velké množství nedávno zjištěných a dalo by se říci i neočekávaných diferenciací (např. do opakovaného manželství se mohou řadit páry, jež jsou bezdětné, jež žijí jednak s dětmi ze svých minulých manželství, jednak s dětmi ze současného manželství, přičemž záleží na tom, jak jsou tyto děti staré a jestli se jedná o chlapce nebo o dívky, atd.) [tamtéž]. Co ovšem k problematice opakovaných manželství dále patří je skutečnost, že obecně se celkově „stále méně rozvedených osob rozhoduje pro nový sňatek. To se shoduje s obecným trendem k poklesu počtu sňatků. Oproti tomu stoupá procento rozvodů u osob, které znovu vstoupily do manželství, a rovněž u rodičů s dětmi“ [Beck 2004: 163]. Na druhou stranu ale rovněž platí, že i když vysoká míra rozvodovosti (stav rozvodovosti se pohybuje dnes již okolo jedné třetiny) do jisté míry negativně ovlivňuje míru sňatečnosti, lidé se stále budou ženit a vdávat s nadějí, že jich se tato statisticky vysoká míra rozvodovosti nedotkne [Možný 2006: 225 - 226].

2. 2. 4. Jaké trendy hovoří pro krizi a zároveň pro institucionální proměnu současné české rodiny

Sem řadím podkapitolu *Dvoupříjmová (dvoukariérová) manželství* a dále uvádím role mužů a žen v rodině (jedná se o podčásti *Žena – matka* a *Muž – otec*). Tyto podčásti jsem zařadila právě sem, jelikož zde vyplývá, že díky určitým konkrétním skutečnostem stojí problematika dvoupříjmových (dvoukariérových) manželství a rolí v rodině na pomezí trendů hovořících pro krizi rodiny a zároveň na pomezí trendů hovořících pro institucionální proměnu.

K institucionální proměně (tedy k tomu, že česká rodina se krizi nenachází) lze řadit skutečnosti např., že přibývá v populaci podíl vysokoškoláků, kteří mají potěšení z klasické dvoudětné rodiny (...), nebo tzv. model dvouosobní kariéry: „dobře fungující pár řeší obtížnou slučitelnost úspěchu v práci a při výchově dětí tak, že se oba rozhodnou založit svůj sociální vzestup na spolupráci v podpoře kariéry jednoho z nich. I ten druhý v páru pak investuje své mobilizovatelné zdroje do podpory jediné kariéry v rodině [Možný 2006: 186]. Jako poslední trend hovořící o institucionální proměně, který zde jako příklad zmíním, spočívá v mužských a ženských rolích v rodině, které se postupem času proměňují; příkladem zde může být skutečnost, že u našich výkonných manažerek „také občas najdeme manžela na rodičovské dovolené, který podporuje kariéru své ženy“ [tamtéž] (v tradiční rodině tomu totiž bylo přesně naopak – žena vždy podporovala kariéru muže na úkor své vlastní).

Naopak pro krizi české rodiny hovoří například skutečnost o které Možný hovoří jako o dilematu jedináčka. „První dítě se totiž pro rodiče ukázalo jako překvapivě energeticky náročné a stěží smířitelné s dvěma kariérami v manželském páru; rozhodnutí pro druhé dítě pak už vesměs znamenalo, že jeden z rodičů se musí kariéry vzdát, anebo ji alespoň na dlouho odložit“ [c. d.: 187]. Další důležitou skutečností, kterou Možný uvádí je, že ženy, pro které je jejich nepřerušovaná kariéra opravdu důležitá, mnohem častěji volí celoživotní bezdětnost [c. d.: 191]. A jako poslední příklad, který zde uvedu, je samozřejmě dodnes platný spor mezi změnou v mužských a ženských rolích v rodině, s kterými se ne vždy partnerský pár vždy zcela ztotožní.

Dvoupříjmová (dvoukariérová) manželství

„Dvoukariérové rodiny odlišuje od dvoupříjmových nejen výše příjmů a množství času vynaloženého na výkon profese či povolání, ale hlavně úroveň dosažené pozice v hierarchii řízení ve sféře placené práce, která bývá spojena jak s vyšším podílem na rozhodování, moci, tak s vyšším společenským statusem. (...) V ryze odborném sociologickém smyslu na rozdíl od hovorového jazyka je výraz kariéra prost hodnotícího významu“ [Maříková 2000: 104 - 105]. Do dvoukariérových manželství řadíme špičkové pracovníky, kdy žena i muž v rodině vykonávají uměleckou, vědeckou práci. Dále sem řadíme vysokoškolsky vzdělané páry (ovšem „míra jejich „tvůrčí

povahy práce není tak vysoká, resp. je nižší v porovnání s tvůrčími pracovníky), (...) popř. podnikatelské páry a ty, kteří zaměstnávají [c. d.: 105].

Obecně „vzdělání je tím, co vymezuje pozici člověka na trhu práce, co ve značné míře ovlivňuje typ zaměstnání, které vykonává, a co do jisté míry souvisí s jeho příslušností k sociální třídě“ [Katrňák 2004: 19]. Pokud se zaměříme na vysokoškolsky vzdělanou ženu a sociální třídu vysokoškoláků, tak vysokoškolsky vzdělaná žena se většinou ve své profesi nerealizuje tak, jak by mohla a to na základě toho, že tím, že ona sama se nerealizuje, vytváří prostor pro realizaci svého manžela [Maříková 2000: 112 - 113].

Už název této podkapitoly prozrazuje, že v českých rodinách hraje významnou roli v ekonomické situaci rodiny jak příjem muže, tak příjem ženy. Jak pro muže, tak pro ženu zaměstnání znamená dále uplatnění svého vzdělání a kvalifikace, v neposlední řadě možnost sociálních kontaktů „V České republice je, na rozdíl od západních zemí, většina žen zaměstnána na plný pracovní úvazek.“ Doba, kdy je žena v zaměstnání se blíží době, kdy je v zaměstnání muž [Tuček 1996: 263]. „Matky nejstarší generace dotázaných byly v domácnosti z více než 50 %, matky střední generace z 28 %, matky nejmladší generace pak z 9 %“ [c.d.: 261]. (V současné době má procento žen (matek) v domácnosti sklon k ještě většímu snižování.)

„Životní strategie žen a jejich dynamika jsou jedním z hlavních činitelů vývoje rodiny a celé společnosti. Současná česká žena je nositelkou mnoha rolí, jejichž vztah tvoří více či méně ucelenou strategii, která je rozhodující pro fungování její rodiny“ [Křížková 2002: 148]. Rozlišují se dva typy ženských rolí – rodinné a pracovní, jež jsou chápány jako konflikt, tudíž i problém. Nejdůležitější determinantou dnešní české ženy je sladit tyto dvě sféry.

Žena – matka

Většina populace se shodne na tom, že hlavní úlohou ženy je úloha matky, která po porodu dítěte se o toto dítě také po nezbytnou dobu až několika měsíců stará. Toto je biologicky determinováno. Ovšem na druhou stranu jsou dále po této době ženě přisouzeny role pečovatelky, vychovatelky i další role, jenž s touto determinací vůbec nesouvisí [Křížková 2002: 151], ovšem stále se všeobecně uznávají jako za ženě vrozené [Možný 1990: 108]. Tyto role se nepovažují za nijak „fyzicky a energeticky“

náročné a současně jsou velmi nízce hodnoceny, přičemž jsou dále považovány za samozřejmé [Křížková 2002: 151]. (Jestli to tak vidí i většina ženské populace, nejsem si v tuto chvíli zas až tak zcela jistá).⁸ Tak vzniká situace, kdy žena po mateřské dovolené nastupuje znovu do práce na plný úvazek, i když už právě v oné době mateřské dovolené zakládala rodinu, o kterou se má nyní nadále „povinnost“ dle všeobecného mínění starat [tamtéž]. (Role otců v rodině je v závislosti na tomto stereotypu nízká) [Možný 1990: 108]. Česká republika v porovnání s ostatními evropskými státy obsazuje v angažovanosti žen na pracovním trhu přední místa. Zaměstnané ženy jsou ale stále za stejnou práci, kterou vykonávají i muži, ohodnoceny méně než muži a to zhruba o 30 % [Křížková 2002: 152]. Toto je spojeno se stereotypem ženy – matky, pro kterou je určena prvotní role v rodině a práce v domácnosti. Navíc se žena – matka považuje za velmi nejistou pracovní sílu, právě vzhledem k jejímu možnému mateřství (ať už mám na mysli přímo mateřskou dovolenou či následnou péči o děti v případě jejich nemocnosti, atd.), tudíž se tedy tento předpoklad a zároveň jisté omezení ženy jako pracovnice paušalizuje i na ženy, které děti a rodinu nemají, nýbrž by mohly mít. Mladé ženy potom nejenže přijímají nízké hodnocení v zaměstnání, nýbrž se s ním i ztotožňují v dalším životě. Na tuto ztíženou pozici na trhu práce se mladé ženy „připravují dosažením co nejvyššího vzdělání a jiné kvalifikace, jako jediného způsobu zlepšení své pozice na trhu práce“ [c. d.: 155]. Zdá se, že se tyto stereotypy postupně ruší a začíná se apelovat na rovnost mužů i žen ve všech sférách života (prvním znakem může být třeba to, že na mateřskou dovolenou může v současné době nastoupit jak žena, tak i muž). Mužům tedy pravděpodobně nezbude nic jiného, než v domácích pracích přidat také ruku k dílu a zvyknout si, že žena může obsazovat stejně hodnotnou pracovní pozici jako muž.

Muž- otec

Pokud se na situaci rolí mužů – otců podíváme z jiného hlediska (první hledisko viz. předchozí podkapitola *Žena – matka*), jeví se jejich situace v rodině také jako nezáviděníhodná. Za posledních sto let prošlo společné soužití tolika změnami, kdy u ženy se objevil problém konfliktu rolí; a u muže se zdá, že se naopak objevil jakýsi problém „krize“ jeho postavení v rodině, kdy to, co se po nich chtělo dříve (finanční zajištění rodiny, rozhodovací pravomoc atd.) se již tak zcela nevyžaduje, a to na základě

⁸ Proletářská éra degradovala práci v domácnosti až pouze na užitnou hodnotu. (...) „Práce v domácnosti nebyla placená a podle toho musela být hodnocena“ [Možný 1990: 120].

změn ve společnosti (větší míra všeobecné individualizace jak mužů tak žen, velká možnost seberealizace žen, vzdělání žen atd.) [Možný 1990: 105 - 109]. Naopak to, co se po nich chce nyní zase do poměrně nedávné doby spadalo pouze do ženské sféry. Zdá se, že dokázat takto radikálně a rychle změnit pojetí mužských a ženských rolí (asi za 20 let od roku 1989 do asi roku 2009) je nemožné, ovšem nevylučuje se možnost této změny až za několik desítek let.

2. 2. 5. Sociologické hledisko - manželská krize, rozvod

Nejprve začnu s tím, jací lidé se vlastně berou. Obecně, ve většině případech se berou lidé, kteří mají podobné sociální i psychologické charakteristiky. „Při volbě partnera se dává přednost člověku stejné rasy, stejné sociální vrstvy, stejného náboženství. Sňatky z tohoto hlediska homogenní jsou statisticky úspěšnější“ [Matoušek 1993: 51].

Pro mladé lidi jsou stále důležité rodinné vlastnosti a hodnoty partnera (dobrý vztah k dětem, zodpovědnost, poctivost, smysl pro rodinný život, tolerantnost atd.), přičemž ženy přikládají těmto vlastnostem větší důležitost než muži. „Tento fakt nejspíše odráží obecně vyšší zainteresovanost žen v celé problematice rodiny a manželství: žena jako nositelka hlavní odpovědnosti za výchovu dětí je v české společnosti o mnoho více svázána s rodinným životem než muž a v mnoha případech je rodina stále její hlavní sférou seberealizace“ [Hamplová, Pikálková 2002: 137]. Dále do značné míry platí tradiční diferenciaci pohlaví, kdy ženy spíše u mužů touží po materiálním zabezpečení rodiny, muži naopak u žen touží po atributech fyzické přitažlivosti partnerky jako je např. hezký vzhled a pěkné vystupování.

Muži a ženy ve společném soužití preferují ty modely, které jsou pro ně výhodnější – muži preferují patriarchální model, ženy rovnostářské pojetí. Obě pohlaví si ale tuto skutečnost nemůžou dovolit před sebou otevřeně přiznat, neboť by to narušilo již tak křehká rodinná pouta. „Svobodný člověk dnešní doby nebude chtít žít s někým, koho vnímá jako soka. Muži a ženy se tak dostávají do pozice etnické menšiny, která na sebe upozorňuje afirmativní⁹ akcí“, což pro rodinu značí začátek konfliktu a může vykrystalizovat až v konec soužití. „Svobodný člověk dnešní doby může žít jen s takovým partnerem, jehož různost vnímá jako přínos, nikoli jako hendikep“ [Matoušek 1993: 33].

⁹ Pojem afirmace značí kladné stvrzení (tvrzení)

Rozvod je v České republice jedinou – právní možností za života manželů, jak je možné manželství skončit. Ovšem co se týče samotného manželského soužití, tak možností, jak takové soužití ukončit, je více. Například když jeden z manželů opustí rodinu, nebo manželé spolu sice na první pohled žijí, ale v podstatě žijí vedle sebe a to v tom smyslu, že komunikace a spolupráce probíhá jen v nejnужnějši míře, nekoná se emocionální podpora a zázemí (hovoříme o tzv. rodině vyprázdněné skořápky – empty shell family); konec manželského soužití může být zapříčiněn i tím, když je jeden z manželů dlouhodobě v rodině nepřítomen (vězení, emigrace, dlouhodobý pobyt v cizině, armáda atd.), když jeden z partnerů pro svou duševní, fyzickou, emocionální poruchu nemůže plnit nějakou z hlavních funkcí manželství [Možný 2006: 204].

Skutečnost, že jak v celé Evropě, tak v České republice, vzrůstá míra rozvodovosti, souvisí s dobou, kdy se lidé dožívají v průměru vyššího věku, tedy mají i reálnou šanci prožít delší život v manželském svazku, než tomu bylo dříve. (Dříve bylo často manželství ukončeno smrtí jednoho z manželů.) [c. d.: 209]. Pro dnešní dobu platí, že pravděpodobnost rozvodu klesá s délkou trvání manželství. U opakovaných manželství je potom pravděpodobnost rozvodu rovněž vysoká (platí, že čím více je manželství násobné, tím má větší pravděpodobnost, že bude ukončeno) [c. d.: 210 - 211].

Zjistit příčiny toho, proč se manželství rozvádějí a proč míra rozvodovosti stoupá, není snadné. „Příčiny růstu rozvodovosti představují velmi složitý a nejednoznačný fenomén, pevně vklíněný do společenského vývoje naší civilizace“ [c. d.: 213]. Některé příčiny se ale časem přesto vykrytalizovaly, zmíním zde ty hlavní. Důležitou změnou, která pravděpodobně zapříčinila vzrůst rozvodovosti, je změna pojetí sňatku stvrzeného Bohem a pojímaného jako Boží člověkem nerozlučitelnou smlouvu ve smlouvu občanskou – z právního zákona rozlučitelnou (...) Další důležitou změnou související se zvýšením míry rozvodovosti je ta skutečnost, že se v současné době přesunulo těžiště ekonomického života mimo rodinu. (...) U otázky, co vlastně konkrétněji predikuje rozvod lze odpovědět, že rozvod predikují faktory vzdělání, povolání (příjem), náboženství, věk partnerů při sňatku atd. [c. d.: 212 - 215].

Pokud se na jednotlivé faktory podíváme ještě blíže, tak zjistíme, že u sňatků uzavřených před 19. rokem života je pravděpodobnost rozvodu velmi vysoká. Tyto páry

mají jednak ztíženou přípravu na zaměstnání a jednak jsou většinou osobnostně na sňatek nezralí. K rozvodu inklinují sňatky, jež uzavírají páry, kdy nevěsta je těhotná (tato manželství se rozpadají do 5 let po uzavření sňatku [c. d.: 221]), bezdětná manželství; na druhou stranu manželství mající tři a více dětí se rozvádějí oproti manželství, jež mají jedno a dvě děti méněkrát často. Co se týče doby trvání manželství, tak manželství jsou nejvíce ohrožena rozvodem od tří do pěti let svého trvání, druhá – slabší vlna přichází po deseti až dvanácti letech; následuje skutečnost, že čím déle manželství trvá, tím u něj menší pravděpodobnost, že bude rozvedeno [c. d. 223]. Dále se častěji rozvádí městské obyvatelstvo oproti venkovskému, nevěřící oproti věřícím a děti z rozvedených manželství oproti dětem z nerozvedených manželství.

Již pro současnou dobu je typické (pro budoucnost se zdá, že tato charakteristika bude ještě typičtější), že „mnoho věcí mluví pro to, že je na místě prognóza dlouhodobého konfliktu: pro příští roky bude určující, že muži a ženy budou stát proti sobě“ [Beck 2004: 162]. Nejprve je ovšem nutné tuto hypotézu empiricky buď potvrdit, nebo vyvrátit.

3. Rodina v České republice

Tato část pro tuto celou práci je druhá nejvýznamnější (hned po části předešlé – *(Post) Moderní rodina*) a to protože se více do hloubky věnuje jednotlivým výrazným změnám v rodinném chování převážně po roce 1989. V této celé části se pokusím nejprve stručně nastínit změny v demografickém chování české populace v letech 1945 – 1989 (jedná se podkapitolu *Česká rodina 1945 – 1989*), poté o něco více konkrétněji rozeberu *Změny v české rodině po roce 1989* a nakonec na základě statistické ročenky z roku 2007 z významných hledisek pro tuto práci popíšu *Současné trendy v rodinném životě české populace*.

Stěžejními tématy celé této části z hlediska krizových jevů či institucionálních proměn rodiny jsou například: *Pohyb věku u matek prvního dítěte*, *Druhý demografický přechod neboli Druhá demografická tranzice*, *Sňatková tíseň*, *Problémy rodin v devadesátých letech*, samozřejmě celá podčást *Současné trendy v rodinném životě české populace*, atd. Tyto jednotlivé popsání jevy v této celé části ale dále nerozdělují pod zvláštní kapitolu jevů krizových a hovořících pro institucionální proměnu, jako je tomu u části předešlé.

Trendy hovořící pro krizi rodiny nebo pro institucionální proměnu rodiny vyplývající z této části podrobněji rozeberu až v samotném závěru celé této práce.

3. 1. Česká rodina 1945 – 1989

„Pro poválečný populační vývoj České republiky byl typický tzv. extenzivní populační režim vyznačující se vysokou sňatečností, vysokou plodností (hlavně na počátku reprodukčního období), vysokou rozvodovostí, vysokou potratovostí a vysokou úmrtností“ [Palonciová 2002: 6]. V této souvislosti hovoříme o sňatkovém boomu, který byl doprovázen tzv. baby boomem, jenž započal už začátkem 40. let 20. století. Po světových válkách se ovšem země, kde se moci chopila komunistická strana, začaly demograficky vyvíjet odlišným způsobem, než ostatní západní země s počínajícím novým demokratickým režimem. V komunistických zemích nedocházelo ke snížení sňatečnosti a porodnosti, jako tomu bylo právě u zemí západních. Nízká osvěta v sexuální oblasti, sňatky uzavřené „z nutnosti“, protože žena otěhotněla, to vše mimo jiné udržovalo vysokou hladinu rozvodovosti. V 70. letech došlo v České republice k přijetí potratového zákona, čímž se Česká republika zařadila mezi země, které tento zákon přijaly již v tak brzké době [tamtéž].

Spolu se sociální politikou ve prospěch rodiny s dětmi, byla rodina vnímána jako hlavní oblast seberealizace (vyjma oblasti politické a ekonomické). Oproti minulosti však došlo k rozpadu široké rodiny na rodiny nukleární, ale vzájemná pomoc jak s výchovou a péčí o děti, tak v oblasti ekonomické (materiální, finanční), byla nutná [tamtéž].

3. 2. Změny v české rodině po roce 1989

Na situaci české rodiny v 90. letech 20. stol. se podíváme z hlediska porodnosti, pohybu věku matek u prvního dítěte, matek s více jak jedním dítětem, míry zapojení žen na pracovním trhu a změnou rolí v rodině, teorie druhého demografického přechodu. Dále se zde budu zabývat sňatkovým trhem a sňatkovou tísní v 90. letech 20. stol. V poslední sem patřící podčásti popíšu některé charakteristiky rodiny v 90. letech 20. stol. (např. zvýšení počtu rozvodů, nesezdaných soužití a dětí narozených mimo manželství, nebo problémy rodin v devadesátých letech) a mladou českou generaci a její rodinné chování v 90. letech 20. stol., kde se zabývám mimo jiné i tzv. Hajnalovou linií.

3. 2. 1. Natalita – porodnost

Co je pro nás ale důležitější je, že v 90. letech docházelo k většímu snižování počtu narozených, což se dalo jen těžko předpokládat, protože právě v devadesátých letech začaly dospívat velmi silné ročníky z první poloviny let 70., tudíž se logicky předpokládalo, že tyto děti budou přivádět na svět podobný počet novorozenců, jako je počet rodičů, tedy současných dospívajících dětí. Počítalo se samozřejmě s určitými výkyvy, buď směrem nahoru nebo i směrem dolů. Rozhodně se ale nepočítalo s tak velkým skokem dolů, k jakému došlo právě v 90. letech. „V roce 1990 byla úhrnná plodnost 1,9 dítěte na ženu, v roce 1998 to bylo 1,17, což je jedna z nejnižších hodnot v Evropě zjištěných“ [Sirovátka 1999: nestránkováno]. Mladé generace, jež se narodily v 70. letech se začaly odchylovat od modelu, který zde fungoval po celé poválečné období [Šalamounová 2002: 1].

Proces snižování porodnosti v ostatní Evropě v 90. letech už ale probíhal bezmála 20 let, pro Českou republiku to tedy byla novinka a nutno podotknout, že to byla novinka, která začala ve svém vývoji nabírat na rapidní rychlosti, a to z důvodu rychlé a náhlé změny politického režimu z komunistického na demokratický. To znamená, že se nám po roce 1989 „otevřela cesta do Evropy a do světa“. A protože jsme chtěli (a stále chceme) jít ruku v ruce s onou Evropou, museli jsme se s přicházejícími změnami vyrovnat velmi rychle, tedy jsme byli ochuzeni o vlastní vývoj, kterým prošly země mající demokratický politický systém již dříve. Tady vidíme, že i státní politické uspořádání a následné důsledky (růst vzdělanosti jak mužů, tak žen, rozvoj sociálního státu...) velkou měrou vstupuje do oblasti pro člověka nejsoukromější – do rodiny a do všech oblastí, které jsou s rodinou spojeny.

„Rozhodnutí oženit se a založit rodinu se stalo především osobním a emotivním aktem“ [Večerník, Matějů 1998: 107], a to proto, že růst životní úrovně způsoboval zvyšování individuality každého jedince (jak muže, tak i ženy) a vymaňování z ekonomické závislosti na druhém jedinci. Hlavní úlohu v těchto proměnách měl na svědomí sociální a ekonomický vzestup žen [tamtéž]. Tyto všechny změny mimo jiné způsobily růst počtu dobrovolně bezdětných lidí, vzrůst nesezdaného soužití, zvyšující se počet dětí narozených mimo manželský svazek, zvyšování počtu rodin s jedním rodičem, zvyšující se věk prvorozených matek a tím následné celkové omezení počtu dětí v rodině, protože žena narozdíl od muže má věk své plodnosti omezený. Byť během 90. let u nás vzrostl

počet svobodných (tedy neženatých, nevdaných; ovšem notná část z nich možná žijících v nesezdaném svazku), podle výzkumu Katrňáka lze hovořit až o 50% v roce 2001 svobodných lidí ve věkové skupině 20 – 35 let [Katrňák 2003: 2], existují tu na druhé straně také jedinci u kterých počet dětí klesá jen velmi pozvolna, „a zároveň se objevuje malá, z hlediska budoucnosti však nikoli nevýznamná skupinka lidí, kteří dávají větší přednost rodině před rozšiřováním konzumu“, tedy celkový průměrný pokles počtu dětí neprobíhá tak, že by všechny ženy najednou začaly rodit méně [tamtéž]. Vidíme tedy, že způsobů, jak svůj život žít, je mnohem více, než tomu bylo za dob totality, vidíme, že došlo k pluralizaci způsobů života a reprodukce.

3. 2. 2. Pohyb věku u matek prvního dítěte

Před rokem 1989 byl věk prvorodiček v České republice jeden z nejnižších v Evropě; k rapidnějšímu nárůstu věku prvorodiček začíná docházet od roku 1993, kdy věk matek prvního dítěte se zvyšuje průměrně o 0,3 až 0,4 léta za rok) [Šalamounová 2002: 1]. V roce 1989 je věk prvorodičky průměrně 22,5 roku (tento stav je více méně konstantní až do roku 1992); v roce 2000 je ale průměrný věk prvorodiček již 24,9 let, v této době však v západní Evropě představoval věk prvorodiček už 26 – 27 let [tamtéž]. Matějů s Večerníkem hovoří v souvislosti s pohybem věku prvorodiček o tzv. *deformaci věkové struktury*, která podle nich vznikla buď na základě lidských ztrát z 2. světové války (samozřejmě se jedná o státy, které tímto byly nejvíce postiženy), v komunistických zemích pak deformace věkové struktury vznikla na základě socialistických propopulačních politik (prodloužení mateřské dovolené, zvýhodnění mateřských dávek, atd.). Ať už 2. světová válka anebo socialistická propopulační politika – obě tyto události rozkolísaly počty narozených různých generací (pokud bylo novorozenců nejprve neúměrně málo, následovalo období, kdy počet novorozenců byl zase neúměrně vysoký, a naopak) [Večerník, Matějů 1998: 92 - 95]. V současné době (rok 2007) je věk matek prvního dítěte 27,1 let a celkový průměrný věk matek se vyšplhal až na 29,1 let [maminky.eu 2008: nestránkováno]. (U pražských žen je věk prvorodiček dokonce 29 let. [Veselá 2007: nestránkováno].)

3. 2. 3. Matky s více jak jedním dítětem

„Koncem 80. let se do tří let od sňatku rodilo 93% dětí, nyní je to jen zhruba 82%.¹⁰ Vstup do manželství a rození dětí se tak stávají stále více navzájem nezávislé.“ (...) Po 2. světové válce začaly rodiny upřednostňovat dvě děti v rodině – děti vyššího pořadí se

¹⁰ Poznámka autora: číslo 82% patří k roku 2000.

v rodině staly vzácnější [Šalamounová 2002: 2 - 3]. Co určitě stojí za zmínku, jsou porody druhého a třetího pořadí dle rodinného stavu matky. „Svobodným ženám se častěji než dříve rodí děti druhého pořadí, ale lehký nárůst je možné vidět i u dětí třetího pořadí. Naopak u žen rozvedených a ovdovělých klesá podíl porodů třetího a vyššího pořadí a stále více se rodí děti druhorozené“ [c.d.: 3].

3. 2. 4. Míra zapojení žen na pracovním trhu a změna rolí v rodině

Míra zapojení žen na pracovním trhu v 90. letech vzrůstá. Ve společnosti je totiž rozšířen fenomén rovných šancí a to jak v zaměstnání, tak ve volbě způsobu života. Do důsledku i během předchozích dvaceti let vznikala pracovní místa hlavně pro ženy, tradiční místa pro muže ubývala. Míra vzdělání se stala převážně pro ženy možností, jak sociálně na pomyslném žebříčku postoupit výš, takže vzdělanost žen rostla a rostla rychlým tempem [Sirovátka 1999: nestránkováno]. V období komunismu existovala v České republice téměř stoprocentní zaměstnanost žen, takže české ženy mnohem dříve než ženy v ostatních západních evropských státech poznaly problém „dvojitá zátěž“ (jedná se o nerovné postavení (nerovnou soutěž) vůči muži - žena se stará o domácnost a o děti a zároveň chodí do zaměstnání). Otázkou pak je, „jak chápat problém tzv. „krize rodiny“. Je to oslabení instituce rodiny, či transformace její tradiční formy? Jde ale patrně o víc – totiž o selhávání mnohých funkcí rodiny, ať už jde o její výchovnou funkci nebo o reprodukční funkci (funkcí má ovšem rodina ještě celou řadu), s důsledky, které jsou pro moderní společnost dlouhodobé“ [tamtéž]. Co se týče pojetí rolí u muže a ženy v rodině, dochází k postupnému rozvolnění, i když česká rodina v 90. letech se chová k této změně docela konzervativně (přesto tradiční pojetí rolí muže a ženy ustupuje pomalu do pozadí).

3. 2. 5. Druhý demografický přechod neboli Druhá demografická tranzice

„Demografický přechod (tranzice) je výrazná změna v reprodukčním chování populace, která se odehrává v návaznosti na společenské proměny“ [Večerník, Matějů 1998: 103]. Demografové v současné době dělí vývoj na dvě demografické tranzice – první a druhou. (I když problematika druhého demografického přechodu je složitější – viz. níže).

První demografická tranzice probíhala v Evropě od konce 18. až do počátku 20. století, jednalo se tedy o období, kdy se tradiční společnost transformovala na společnost moderní [tamtéž]. V této době se jednalo o velké snížení úmrtnosti, tudíž došlo

k výraznému nárůstu obyvatel. Za snížením úmrtnosti následovalo snížení porodnosti. V Českých zemích započal první demografický přechod kolem roku 1870 a skončil ve 30. letech 20. století. Co se týče druhého demografického přechodu¹¹ - v Evropě byl zahájen v 60. letech, u nás až v letech 90. [tamtéž].

V teorii druhé demografické tranzice se tedy v podstatě jedná o populační změny 90. let, které u nás proběhly intenzivněji než v jiných evropských státech, jak jsem již naznačila výše v části *Natalita – porodnost*. Do druhého demografického přechodu se řadí snížení sňatečnosti mladých mužů a žen (život tzv. bez oddacího listu), chtěný pokles porodnosti až na i pod hodnotu 2,1 na ženu (2,1 je číslo zajišťující nezbytnou reprodukci obyvatelstva) s následkem pomalého snižování celkového počtu obyvatelstva a vysokou nadějí na dožití tohoto obyvatelstva (muži kolem 75 let; ženy 80 – 82 let). Dále sem patří postupné zvyšování životní úrovně, logické celkové stárnutí populace a větší individualismus [tamtéž]. „Podle této hypotézy by v české společnosti neměli uzavírat sňatky (a neměli zakládat případné rodiny) především mladí vzdělaní lidé, kteří díky svému vzdělání, hodnotové orientaci a možnostem na trhu práce volí jiné typy partnerského soužití než je manželský svazek, protože více vyhovují jejich životnímu stylu, úhlu pohledu na svět a celkovému pojetí života [Katrňák 2003: 2 - 3]. Zastáncem teorie druhého demografického přechodu je například Večerník, Matějů a Rabušic.

Někteří významní demografové ovšem s teorií druhého demografického přechodu nesouhlasí. Tyto změny v demografickém chování české (i evropské) populace nepovažují za tak významné a důležité, aby se daly srovnávat s demografickým přechodem prvním [wikipedie.cz: nestránkováno]. Mezi tyto demografy se řadí například Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., která tvrdí, že tyto změny byly reakcí na změny v ekonomické sféře (nejistota zaměstnání, problém s dostupností bytů atd.). Tematika druhého demografického přechodu je v podstatě celkovou spornou otázkou na půdě demografie, protože v současnosti se stále neví, zda to je nový směr v chování české (i evropské) populace nebo zda se jedná pouze o jakýsi výkyv [tamtéž].

¹¹ Tento termín použili k souhrnnému označení změn v demografickém chování české populace například autoři Možný a Rabušic.

Rabušic v této souvislosti přímo píše, že „zastánci prvního přístupu, k nimž patřím i já, zdůrazňují, že za vším stojí hluboká proměna hodnot a hodnotových preferencí, která se odehrává v mladých věkových skupinách české populace narozené v polovině 70. a na počátku 80. let a která byla umožněna politickou změnou v roce 1989. Zastánci druhého přístupu, jejichž reprezentantkou je především Rychtaříková, se domnívají, že příčinou proměn v režimu reprodukce obyvatelstva je hrozící nezaměstnanost, snížená úroveň sociálního zabezpečení a snížená životní úroveň obyvatelstva – krátce řečeno, změněné reprodukční chování je pragmatickou reakcí na vysoké náklady transformace naší společnosti“ [Rabušic 2001: 205].

3. 2. 6. Sňatkový trh a sňatková tíseň v 90. letech 20. stol.

„Sňatkový trh je obrazné označení sociálního prostoru pro aktivity lidí, kteří uvažují o možnosti sňatku, mají na něm zájem nebo sami mohou být předmětem takového zájmu“ [Večerník, Matějů 1998: 95]. Večerník a Matějů zde dále hovoří o přirovnání sňatkového trhu k jakémukoliv trhu jinému, protože partnera si volíme dle výhodnosti pro nás samotné. Zároveň nabídka a poptávka je na sňatkovém trhu vyrovnaná, neboť za „normálních“ podmínek je počet mužů i žen ve společnosti zhruba stejný. Situace, kdy ve společnosti se nevyskytuje přibližně stejný počet mužů i žen, se nazývá sňatková tíseň. „Sňatková tíseň přichází v okamžiku, kdy na sňatkový trh vstupují ročníky narozené na vzestupu populační vlny [tamtéž].

Sňatkový trh

V průběhu 90. let se v České republice konají významné demografické změny, jak již bylo naznačeno výše. Podíl sňatečnosti významně klesá a to hlavně v mladých věkových skupinách. „V roce 1989 bylo v České republice uzavřeno 81 tisíc sňatků, v roce 1999 to bylo 54 tisíc sňatků. (...) Zatímco v roce 1989 bylo do 30 let věku snoubenců uzavřeno 60 tisíc sňatků, v roce 1999 to bylo 34 tisíc sňatků“ [Katrňák 2001: 225]. Počet svobodných ve věkové kategorii 20 – 29 let je v osmdesátých letech 488 tisíc, zatímco na konci let 90. to už je více než jeden milion, jedná se tedy o 61% ze všech mladých lidí této věkové skupiny [tamtéž]. Tento vývoj je důsledkem skutečnosti, že se česká společnost z demografického hlediska vrací do skupiny západoevropských populací (česká společnost se tam dříve nacházela a to až do 60. let, kdy začala v západoevropské populaci postupně klesat sňatečnost a porodnost, ovšem v české společnosti se tak nestalo, naopak docházelo u těchto ukazatelů ještě k zvýšení), navíc

nastupuje nová generace, která začíná upřednostňovat i jiné formy partnerského soužití, než je manželství korunováno sňatkem.

Zda mladí lidé zůstávali a zůstávají svobodnými z vlastní vůle (chtějí se vzdělávat a realizovat) nebo zda mají natolik nepříznivé ekonomické podmínky, že si zkrátka „netroufnou“ založit vlastní rodinu a manželství, to se pokusím popsat níže (viz. části *Nesezdané soužití a Problémy rodin v devadesátých letech*).

Sňatková tíseň

Sňatková tíseň úzce souvisí se sňatkovým trhem, protože se na něm ona odehrává, a spočívá v nerovnoměrném populačním vývoji. Jde o to, že v české společnosti většinou žena bývá mladší o dva až tři roky, než je její muž. Pro nás je v tuto chvíli důležitá generace narozená v letech 1971 – 1975. „Ve dvou velkých vlnách po sobě neodpovídá nabídka potenciálních ženichů a nevěst poptávce: v první polovině devadesátých let bylo nejdříve na trhu málo ženichů, ve druhé polovině se zase začíná nedostávat nevěst“ [Večerník, Matějů 1998: 95]. To, jak se v době sňatkové tísně začne chovat žena, je do jisté míry rozdílné tomu, jak se ve sňatkové tísně začne chovat muž. Každé pohlaví má odlišnou strategii. Podívejme se na strategie mužů a žen s nízkým vzděláním, protože právě u těchto skupin je strategie sňatkového chování nejvíce viditelná.

Ženy bez vzdělání se snažily obecně uzavřít alespoň takové manželství, které nezhorší jejich sociální status, jaký měly za svobodna. Takže ženy se základním vzděláním se v době, kdy jich bylo na sňatkovém trhu více než mužů, snažily provdat převážně za muže vyučené, ovšem vdávaly se i za muže, kteří měli stejný stupeň vzdělání. (...) (Pro českou ženu bylo manželství stále jednou z hlavních priorit, takže „tolerovaly“ muže i stejně vzdělané. Pro ženy s nízkým vzděláním byl pořád dobrý nějaký sňatek než sňatek žádný. Sňatek obecně znamenal pro ženu s nízkým vzděláním i jednu z možností, jak si svůj sociální status udržet, ne-li zvýšit. Navíc čekat na toho „pravého“ by se jim nemuselo vyplatit, protože taková žena s přibývajícím věkem ztrácí pro muže na atraktivnosti) [Katrňák 2001: 234].

Naopak chování mužů se základním vzděláním je jiné než chování žen se základním vzděláním. „I když je v druhé polovině devadesátých let na sňatkovém trhu obecně více mužů než jejich odpovídajících partnerek“, muži se neuchylují „k homogamii, jak to

udělaly ženy se základním vzděláním, ale naopak u nich posiluje tendence k hypergamií“ [tamtéž]. Toto chování ovšem úzce souvisí s chováním žen, které při svém nedostatku už nebudou volit muže stejně vzdělaného, nýbrž si raději zvolí muže s vyšším vzděláním. Důsledkem bylo, že část mužů se základním vzděláním zůstávala v první polovině devadesátých let svobodná [tamtéž].

3. 2. 7. Některé charakteristiky rodiny v 90. letech 20. stol.

V této podkapitole v podstatě rozepíšu počátek, popř. krátký vývoj některých trendů, z nichž většina z nich je významných až do současnosti. Bude se jednat o problematiku *rozvodovosti a narozených dětí mimo manželství*, dále se bude jednat o *nesezdané soužití*, o *svobodné v devadesátých letech* a o *problémy rodin v devadesátých letech*.

Rozvodovost a narozené děti mimo manželství

Míra rozvodovosti je také, troufnu si říct, mimo jiné jedním z hlavních ukazatelů situace rodiny v devadesátých letech. V roce 1990 se ze 100 sňatků rozvedlo 35, v roce 1996 – 1998 to bylo už 60. „Přitom ve dvou třetinách rozváděných manželství jsou nezletilé děti“ [Sirovátka 1999, nestránkováno].

Co se týče dětí narozených mimo manželství, tak ještě koncem 80. let se narodila většina dětí v manželstvích (jen asi 8% dětí se rodilo mimo manželství). V 90. letech se ale podíl dětí narozených mimo manželství začal více zvyšovat a to až na hodnotu 22% v roce 2000). Vzrostl především počet svobodných – nikdy neprovdaných matek. Nárůst počtu mimomanželských dětí u žen, které manželstvím již prošly, není zas až tak výrazný. Bohužel se ale nedá zjistit počet žen, které jsou skutečně osamělými matkami a počet žen, které žijí s partnerem v nesezdaném soužití [Šalamounová 2002: 2].

Nesezdané soužití

Rozhodnutí oženit se souvisí se vzájemnou láskou. Vzájemná láska je jediným legitimním důvodem k vytvoření manželského svazku. Manželství je v podstatě určitý způsob života, není to ekonomická nutnost, jak tomu bylo dříve.

Fenomén rozšíření nesezdaného soužití jde ruku v ruce s výše zmiňovaným fenoménem – vyššího počtu dětí narozených mimo manželství, dále s fenoménem rodiny s jedním rodičem, chtěné bezdětnosti, zvýšení věku mateřství, zvýšení rozvodovosti atd. „Rozhodující úlohu v těchto proměnách sehrál výrazný sociální a ekonomický vzestup

žen. Jejich vyšší vzdělanost a větší participace na trhu práce vedla k jejich nebývalé nezávislosti na sňatku a manželovi a také k zásadní změně ženské role v rodině [Večerník, Matějů 1998: 107].

Svobodní v devadesátých letech

Mladé lidi si rozdělíme na muže a ženy, protože míra svobodných mezi muži a ženami se liší podle stupně jejich vzdělání. V devadesátých letech do jisté míry platila hypotéza, že čím má muž nižší vzdělání, tím má větší pravděpodobnost, že zůstane svobodný. U žen tomu bylo naopak – čím měla žena vyšší vzdělání, tím existovala větší pravděpodobnost, že zůstane svobodná. Proč tato hypotéza platila jen do jisté míry? Je to tím, že v praxi v podstatě jak muži, tak ženy s nízkým vzděláním měli nejmenší šanci ze všech ostatních vzdělanostních kategorií uzavřít manželský svazek. „U mladých Čechů převažuje tendence najít si životního partnera s podobnou vzdělanostní úrovní.“ To znamená, že ekonomický kapitál partnera vstupuje do pozadí, zatímco kulturní kapitál (vzdělání, prestiž) nastupuje do popředí, což souvisí ještě s celkovou sociální a kulturní podobností [Katrňák 2001: 232].

Problémy rodin v devadesátých letech

Jako první bych zmínila tísnivou situaci na trhu s byty. Mladým lidem, kteří nově zakládali rodiny, se nedostávalo dostatečného počtu bytů, protože množství bytů, které bylo k dispozici, zkrátka nedostačovalo (jedná se o „360 bytů na tisíc obyvatel, což je podstatně méně než ve vyspělých státech“ [Večerník, Matějů 1998: 105].), navíc cena bytů se rapidně zvýšila. Spolu se zděděnou deformací české populační struktury z minulého režimu a s větší nabídkou možností seberealizace dochází k odkládání zakládání nových domácností a k odkládání narození prvního dítěte [c.d.: 92]. Deformace věkové struktury spočívá v rozkolísávání počtu narozených, ke kterým docházelo po 2. světové válce. Zatímco v západních zemích se toto rozkolísání v sedmdesátých letech dalo považovat za již vyrovnané, v zemích reálného socialismu docházelo k rozkvětu populačních politik, které nadále rozkolísávaly počty narozených [c.d.: 93].

Tomáš Sirovátka se v tomto ohledu vyjadřuje k funkci tzv. rodinné politiky. „Rodinná politika je soubor oddělených, ale vzájemně propojených politických voleb, jež se dotýkají rodin a jejich problémů.“ (...) Rodinná politika má podporovat výchovnou funkci rodiny (předávat hodnoty a lidský potenciál), na druhou stranu však zůstává

otázka, jak velký vliv má rodinná politika na reprodukční chování [Sirovátka 1999, nestránkováno] a tedy na případné rozkolísávání počtu narozených.

3. 2. 8. Mladá česká generace a její rodinné chování (90. léta 20. stol.)

V rámci současné mladé generace můžeme hovořit o tzv. tendenci návratu rodinného života k formám, které se vyskytují v moderním západním světě. Večerník a Matějů v této souvislosti hovoří o tzv. Hajnalově linii mezi evropskými státy, kterou pozměnilo „až nové uspořádání Evropy po druhé světové válce. Hajnalova linie byla vystřídána novým rozdělením, totiž čarou železné opony“ [Večerník, Matějů 1998: 99]. Do tzv. západoevropské rodiny podle Hajnalovy linie patřila Česká republika, ovšem už nikoliv Slovensko; Polsko a dnešní pobaltské republiky byly Hajnalovou linií rozděleny jak na západoevropský, tak na východoevropský typ rodiny, protože Hajnalova linie procházela zhruba prostředkem území těchto států. Od roku 1948 se ale Česká republika ocitla uměle v typu východoevropské rodiny, a to právě díky komunistickému režimu.

Západoevropský typ rodiny podle Hajnala se vyznačoval pozdějším sňatkem (muži kolem 26 let, ženy kolem 23 let), nukleárním typem rodiny (spolu žili pouze rodiče se závislými dětmi), v dřívějších dobách odrostlejší děti i ze zámožnějších rodin (chlapci i děvčata) odcházeli do služby k cizím lidem, aby si vydělali peníze na vlastní bydlení. Trend vlastního bydlení a odchodu z domova mladé generace je typický i pro současnou západoevropskou rodinu. Naopak pro východoevropskou rodinu platil jiný trend. Mladí lidé se žení a vdávají ve věku průměrně o 2-3 roky mladší, než mladí lidé v západoevropské rodině, pohromadě v jedné domácnosti žilo více generací, sňatek byl podmíněn ekonomickou situací, takže počet celoživotně svobodných byl nízký [Večerník, Matějů 1998: 100 - 101]. V současné době se striktní rozdělení rodin na západoevropský a východoevropský typ rodiny začíná pomalu stírat a to hlavně díky pádu komunismu.

„Společnost, v níž byla legitimní jedna verze partnerského soužití, se proměňuje do společnosti, v níž se více verzí stává nejen legitimními, ale také žádoucími. Mladí lidé se pak mnohem více než kdy v minulosti rozhodují o způsobu partnerského soužití, přičemž uzavření sňatku je pouze jednou z palety možností, mezi nimiž se rozhodují“ [Katrňák 2003: 2]. Sňatku si se vším všudy váží natolik, že ho nechtějí uzavřít

s kýmkoliv, partnera si tedy pečlivě vybírají a pokud přestane vyhovovat, rozvedou se a začnou se poohlížet po „lepší“ partnerovi.

Dle Paloncyové (která prováděla Biografický výzkum mladé generace 2002) na konci 90. let 20. stol. a začátkem 21. stol. mladí lidé zastávají různé názory, jak spolu navzájem žít. Nejvíce však stále souhlasí s tradičním vztahem, tedy s manželstvím (zhruba asi tři čtvrtiny), což může být zapříčiněno tím, že stále většina mladých lidí zvažuje skutečnost, do jakého rodinného stavu by se mělo dítě narodit. „Bez stálého partnera by chtělo žít 7% respondentů, sňatek by se stálým partnerem neuzavřelo 17%“ [Paloncyová 2002: 8]. Mladí lidé, kteří upřednostňují život bez stálého partnera, uvádějí důvod takového názoru touhu po nezávislosti a to jak v osobní svobodě, tak ve svobodě ekonomické. Lidé příklánějící se pro nesezdané soužití jako důvod uvádějí, že sňatek je zbytečnost. U nich znamená sňatek buď pouhou formalitu či dokonce komplikaci, která jedince následně omezuje v jeho osobní svobodě. (Těžko říct, jestli je k tomuto názoru nevede spíše strach ze samotného manželství.) Ovšem naprostá většina z respondentů si chce manželství vyzkoušet tzv. „nanečisto“ – tedy vyzkoušení si společného života v jedné domácnosti v nesezdaném soužití [tamtéž].

Ve stejném výzkumu se v otázce počtu dětí jak ženy, tak muži příklánějí ke dvěma dětem (55%), ovšem zhruba jedna pětina mužů nemá o velikosti své rodiny vůbec žádnou představu a 15% by chtělo mít dítě jen jedno. Co se týče regionu bydliště a vzdělání, v odpovědích dotázaných nebyly zjištěny žádné větší rozdíly. (...) U mužů, kteří se ještě otcí nestali, převládala touha po 1 dítěti. Naproti tomu muži, kteří již rodinu založili by si ze dvou třetin ještě přáli dalšího potomka. Ženy tužbám po více jak jednom dítěti tolik nepodléhaly (11% oproti 18% u mužů). „Pravděpodobně se zde projevila větší snaha žen skloubit pracovní a rodinný život“ [c.d.: 9]. Podle obecného vyjádření respondentů je ideální, aby pár, který spolu bydlí a žije (bez ohledu na to, jestli nesezdaně nebo v manželském svazku), rodinu založil zhruba po třech letech společného bydlení. Další dítě má následovat po dalších rovněž asi třech letech [tamtéž].

„Stejně jako ve všech výzkumech rodiny 90. Let se i zde projevila poměrně vysoká tolerance rozvodu manželství. Mladí lidé se většinou domnívají, že rozvod je nejlepším

řešením situace, když pár není schopen řešit své manželské problémy a ani děti by v tomto případě neměly být důvodem, proč by manželé spolu měli zůstat [c.d.: 11].

3. 3. Současné trendy v rodinném životě české populace

Text je napsán na základě statistické ročenky České republiky z roku 2007 a je zaměřen na zjištění míry *sňatečnosti*, *rozvodovosti*, *počtu živě narozených dětí*. Celou následující část budu vést v duchu srovnání situace v 90. letech s lety po roce 2000 se zvláštním zřetelem na rok 2006 s tím, že v závěru každé kapitolky rozebírám, zda pozorovaná situace hovoří buď pro krizi nebo pro institucionální proměnu rodiny.

3. 3. 1. Sňatečnost

Tabulka 1 – Sňatečnost 1990 - 2006¹²

Jako první bych začala srovnáním počtu sňatků v roce 1990 s rokem 2006. V roce 1990 se v České republice uskutečnilo 90 953 sňatků, přičemž v roce 2006 to bylo už jen 52 860 nově uzavřených manželství. Co by ale byla chyba, kdybych opomenula zmínit, je skutečnost, že hned v roce 1991 se uskutečnilo skoro o dvacet tisíc méně sňatků (71 973), než tomu bylo právě v roce 1990. Tato skutečnost nepochybně mimo jiné závisí na změně politického systému z komunistického (ten podporoval všemožnými opatřeními vysokou porodnost) na demokratický. V roce 1992 ještě došlo k mírnému zvýšení (zhruba o tři tisíce sňatků, než tomu bylo v roce 1991). V následujících letech dochází k poklesu sňatečnosti a to až do roku 1997, kdy sňatečnost oproti roku 1996 mírně vzrostla. (V roce

Rok	Sňatky
1990	90 953
1991	71 973
1992	74 060
1993	66 033
1994	58 440
1995	54 956
1996	53 896
1997	57 804
1998	55 027
1999	53 523
2000	55 321
2001	52 374
2002	52 732
2003	48 943
2004	51 447
2005	51 829
2006	52 860

1996 činila sňatečnost 53 896 sňatků; v roce 1997 to bylo 57 804 sňatků. Od této doby ovšem sňatečnost znovu klesá. Hraničním rokem je rok 2003, kdy se sňatků uskutečnilo nejméně za celou dobu našeho období (pouhých 48 943). Od roku 2004 do roku 2006 ale míra sňatečnosti opět stoupá (v roce 2006 činila bezmála 53 tisíc sňatků), ovšem i tak čísla kolem padesáti tisíc ukazují, že lidé dávají s největší pravděpodobností přednost jiným (statisticky i sociologicky nesledovatelným) formám (společného) soužití, což tedy lze považovat jednak za skutečnost hovořící pro institucionální proměnu rodiny a jednak i za indikátor hovořící pro krizi rodiny, protože nesmím zapomenout zmínit, že pokud jiné formy soužití než sňatek téměř nelze statisticky změřit, nelze tím pádem ani rozdělit ostatní populaci dle toho, jak žije (zda lidé

¹² **Zdroj:** Český statistický úřad. (2007). *Statistická ročenka České republiky*. Praha: Scientia

v populaci žijí sami či s partnerem), do kategorií jednotlivých dalších forem života. Z toho vyplývá, že se nemusí vždy ve všech případech jednat (a také nejedná) o nějakou formu společného soužití, nýbrž patří sem i jednočlenné domácnosti a singles, přičemž tyto skupiny v populaci jednoznačně hovoří pro krizi rodiny a jejichž počet má vzrůstající tendenci.

3. 3. 2. Sňatečnost v roce 2006 podle vzdělání a věku

Podle věku

V roce 2006 se nejvíce celkově zasnoubilo: z hlediska mužů to bylo ve věku 25 – 29 let - 19 218 (žen 21 472), na druhém místě byl věk 30 – 34 let 14 110 (žen 9 631) a třetí místo obsadil věk 35 – 39: 5 341 (žen 3 287) v těsné konkurenci s věkem 20 – 24 4 819 (žen 11 204). Co se týče prvních sňatků podle věku ženicha a nevěsty, tak nejvíce prvních sňatků z hlediska mužů je opět ve věkové kategorii 25 – 29 let (18 520); u žen už je to o něco více (19 817). Na druhém místě je u mužů věk 30 – 34 (11 575), rovněž tak u žen (6 338). Na třetím místě se pohybuje u mužů věk 24 let (1 867; ovšem pro zajímavost v roce 2001 počet sňatků ve 24 letech u mužů činil 4 676), u žen rovněž 24 ovšem s větším počtem: 3 524 (v roce 2001 činil počet nevěst ale 5 305). Další významná místa náleží u mužů věku 23, 35 - 39, 22,... a věkové kategorii 40 – 44 let. U žen jsou dále významné z hlediska počtu prvních sňatků roky 20 – 23. Na základě těchto věkových kategorií se zdá, že pro českou společnost je stále typický trend ženy o několik let mladší oproti jejímu muži v době jejich sňatku. Tato charakteristika nikterak nevyovídá o tom, zda současná česká rodina je či není v krizi.

Podle vzdělání

V roce 2006 uzavřelo sňatek celkově 4 480 žen se základním vzděláním (mužů 3 405), 14 170 žen se středním bez maturity (mužů 19 782), 24 502 žen se středním s maturitou (mužů 19 818) a 9 708 žen s vysokoškolským vzděláním (mužů 9 855).

Z hlediska počtu sňatků jsou nejvíce v rovině vysokoškolsky vzdělaní muži a ženy. Těžko ovšem z těchto údajů určit, zda se vysokoškolsky vzdělaný muž většinou žení s vysokoškolsky vzdělanou ženou a naopak. Podle čísel z opačného stupně vzdělání (tedy podle počtu lidí s nejnižším vzděláním) lze tvrdit, že zde se pravděpodobně potvrzuje předpoklad stále platícího trendu, že žena má snahu se vdát za muže s kulturně větším kapitálem než má ona sama. Když se ale podíváme na kategorie lidí se středním vzděláním bez maturity a středním vzděláním s maturitou, vidíme, že

v kategorii střední s maturitou je vdaných žen v tomto roce téměř o pět tisíc víc než je ve stejné kategorii mužů a v kategorii střední bez maturity je zase o více než pět tisíc víc ženatých mužů, než je ve stejné kategorii žen. Hovoří snad tato čísla o tom, že ženy se středním vzděláním s maturitou si braly muže se středním vzděláním bez maturity? K zodpovězení této otázky bychom potřebovali znát ještě i jiné ukazatele (např. přímé rozdělení kdo si koho z hlediska tohoto ukazatele skutečně bere). Ovšem toto není pro tuto práci zas až tak stěžejní (je to zde ale zařazeno stejně jako předchozí podkapitola z důvodu, že k této problematice se tato práce rovněž v předchozím textu vyjadřuje), naopak stěžejním pro nás je, že stejně jako u předešlého indikátoru i zde platí, že z těchto údajů nelze určit, zda česká rodina prochází institucionální proměnou nebo je v krizi. Následující indikátory už se ale k ústřední otázce této práce, zda je česká rodina v krizi či nikoliv, vyjádřit dokáží.

3. 3. 3. Rozvodovost

Tabulka 2 – Rozvodovost 1990 - 2006¹³

Rok	Rozvody
1990	32 055
1991	29 366
1992	28 572
1993	30 227
1994	30 939
1995	31 135
1996	33 113
1997	32 465
1998	32 363
1999	23 657
2000	29 704
2001	31 586
2002	31 758
2003	32 824
2004	33 060
2005	31 288
2006	31 415

Co se týče počtu rozvodů, tak při srovnání našich dvou hraničních roků 1990 a 2006 je hladina rozvodovosti poměrně ustálená. Číselně je počet rozvodů v roce 1990 roven počtu 32 055; v roce 2006 je to 31 415. I když míra sňatečnosti za sledované období jistými výkyvy prochází, celková hladina rozvodovosti ve všech sledovaných letech se pohybuje kolem čísla třicet tisíc. V přiložené tabulce nacházející se vlevo vedle textu lze vysledovat roky, kdy se míra rozvodovosti pohybuje pod hranicí třiceti tisíc (jedná se o roky 1991, 1992 a 2000), naopak všechny ostatní roky v české republice z tabulky se vyznačují rozvodovostí větší jak třicet tisíc. Když se na tento jev zaměříme z hlediska počtu sledovaných roků, dospějeme k poměru 14: 3. Dalším zajímavým a důležitým poznatkem je, že míra rozvodovosti celkově dosahuje za poslední léta více než 50% úspěšnosti na úkor sňatečnosti. Poměr přes 50% tedy na první pohled hovoří pro krizi současné české rodiny, ovšem kvůli již 16letému stabilnímu počtu rozvodů při posouzení s počtem sňatků lze hovořit, že situace se nezhoršuje, nýbrž o něco málo zlepšuje, tudíž do jisté míry lze v současné době – v roce 2008 hovořit o institucionální proměně rodiny.

¹³ **Zdroj:** Český statistický úřad. (2007). *Statistická ročenka České republiky*. Praha: Scientia

3. 3. 4. Míra rozvodovosti podle určitých faktorů

Rozvody podle počtu nezletilých dětí v manželství

V roce 1990 se nejvíce rozváděly rodiny s 1 dítětem (12 709), následovaly rodiny s 2 dětmi (8 956) v těsném zastoupení rodin s žádným dítětem (8 920). Do roku 2006 došlo k změnám v pořadí co do počtu nezletilých dětí v manželství – na prvním místě s 12 412 rozvody jsou rodiny s žádným dítětem, na druhém místě jsou rodiny s jedním dítětem (11 004), na třetím jsou rodiny se dvěma dětmi (7 085). K poklesu rozvodovosti dále v roce 2006 došlo u rodin se třemi (774) a čtyřmi (98) nezletilými dětmi oproti roku 1990, kdy rozvedených rodin se třemi dětmi bylo 1 276 a rozvedených rodin se čtyřmi dětmi bylo 153.

Zde se můžeme na základě skutečnosti, že nejvíce se v roce 2006 rozvedlo rodin s žádným dítětem, pak s jedním a až potom se dvěma; dokonce oproti roku 1990 došlo ke snížení rozvodovosti u rodin se třemi a čtyřmi dětmi, přiklánět k tomu, že česká rodina se v krizi nenachází, nýbrž prochází institucionální proměnou a to i na základě skutečnosti, že počet živě narozených se v posledních letech rovněž zvyšoval.

Rozvody podle délky trvání manželství v roce 2006

Počet rozvodů do délky 0 – 9 let společného soužití se pohybuje kolem hodnoty 1300 rozvodů za rok 2006. Co se týče následujících let, tak ty jsou rozděleny do kategorií. Nejvíce rozvádějících se manželství je po 10 – 14 letech (5 681), následují rozvody po 15 – 19 letech (5 479). Rozvádějí se však i manželství po 20 – 24 let (3 679) a po 25 – 29 letech (2 033). Rozvody po 30 a více letech mají hodnotu 1 619.

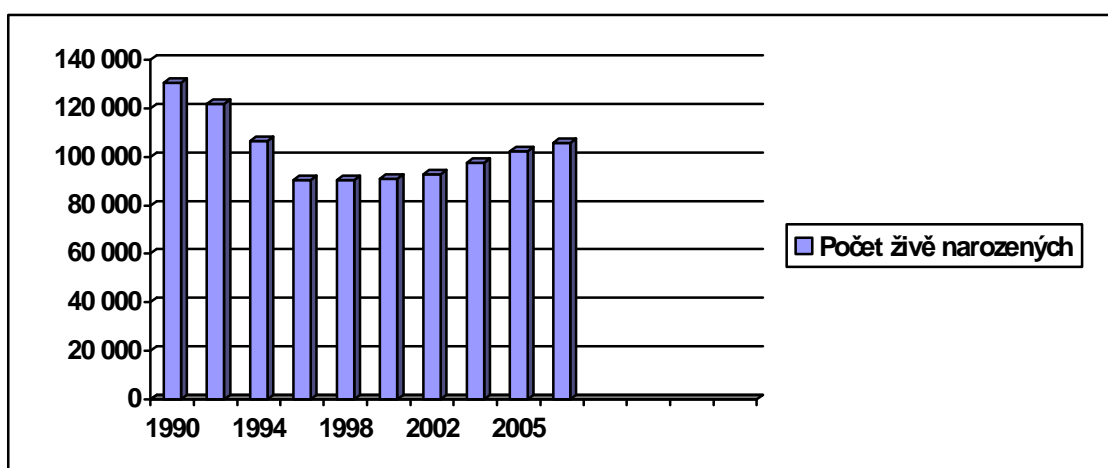
Tato podkapitola velice úzce souvisí s podkapitolou 3. 3. 3. *Rozvodovost*, kde je vše důležité již uvedeno. Tato podčást tedy v první řadě slouží k tomu, aby dokázala ukázat po kolika asi tak letech manželského života je manželství nejvíce ohrožováno rozvodem.

3. 3. 5. Živě narození

Již z grafu vidíme, že počet narozených stagnoval v letech 1996 až 2001, kdy hodnoty dosahovaly něco málo nad devadesát tisíc živě narozených. Nejméně narozených bylo v roce 1999, kdy počet živě narozených klesl pod hodnotu devadesáti tisíc (počet narozených v tomto roce činil 89 471). Naopak v roce 2006 se narodilo 105 831 (je to více jak o tři tisíce víc, než v roce 2005, kdy se narodilo 102 211 živých novorozenců),

což se sice ještě moc nepřiblížilo roku 1990 se svým počtem 130 564, nicméně oproti létům 1996 – 2001 se zdá, že počet živých novorozenců se v České republice postupně zvyšuje, což lze považovat za indikátor hovořící pro institucionální proměnu české rodiny, ovšem je potřeba vzít v úvahu, že z těchto dat je jen těžko poznatelné, komu se novorozenci narodili - zda manželskému páru či nesezdaně žijícímu páru nebo zda se novorozenci narodili osamělým matkám, atd. Určit tedy jednoznačně, zda nynější počty novorozenců hovoří pro institucionální proměnu české rodiny nebo pro její krizi, není zcela jednoduché, protože k tomuto určení je potřeba znát více indikátorů (např. rozdělení porodnosti podle toho, v jakém typu (společného) soužití se uskutečnila).

Graf 1 – Počet živě narozených 1990 - 2006

Zdroj: Český statistický úřad. (2007). *Statistická ročenka České republiky*. Praha: Scientia

3. 3. 6. Reprodukční otázka v roce 2000 a 2006

Živě narození podle legitimacy

V roce 2000 se narodilo celkově 91 169 novorozenců (tedy ať živých či mrtvých), z čehož se v manželství narodilo 71 118 živých novorozenců; v roce 2006 se celkově narodilo 106 130 novorozenců (rovněž živých i mrtvých), přičemž v manželství to bylo 70 572 živých novorozenců. Mimo manželství se v roce 2006 narodila zhruba jedna třetina ze všech novorozenců (35 259), přičemž toto číslo dle porovnání z předchozími léty má tendenci neustále stoupat. V roce 2000 se do mimomanželského svazku narodilo 19 792 živých novorozeňat, což je o více než 15 000 méně v porovnání s rokem 2006.

Ústřední otázkou této podčásti je, zda se živě narození mimo manželství narodili nesezdaně žijícímu páru nebo osamělé matce. Pokud vezmeme v úvahu, že jak počet nesezdaně žijících lidí, tak počet osamělých matek, má tendenci vzrůstat, je potom opravdu těžké určit, zda tato čísla hovoří pro krizi rodiny či nikoliv. Celkový počet novorozenců v roce 2006, který je ale téměř o 15 000 vyšší než byl v roce 2000 ovšem hovoří pro institucionální proměnu rodiny.

Reprodukční míry podle věku ženy

V otázce úhrnné plodnosti dochází od roku 2000 (hodnota v tomto roce byla 1,144 dítěte na 1 matku) k mírnému růstu (hodnota v roce 2006 byla 1,328 dítěte na 1 matku). Míry plodnosti jsou nejvyšší během let 2000 až 2006 ve věkové skupině 25 – 29 let, přičemž od roku 2000 s hodnotou 90,5 dochází ke stabilnímu nárůstu až na hodnotu 101,4 v roce 2006. Plodnost žen je dále významná ve věkové kategorii 20 – 24 let; zde zase dochází ke stabilnímu poklesu (v roce 2000 činila plodnost 67,8 – v roce 2006 už je to 46,8). Dále je plodnost významná ve věkové kategorii 30 – 34, kde od roku 2000 dochází stejně jako u věkové kategorie 25 – 29 let ke stabilnímu vzrůstu. Hodnoty za rok 2000 jsou 43,1 a za rok 2006: 79,1.

Tento ukazatel potvrzuje již dříve v této práci zjištěnou skutečnost, že průměrný věk žen - matek prvorodiček se zvyšuje (viz. kapitola 3. 2. 2. Pohyb věku u matek prvního dítěte). Potvrzuje to tím, že ve věkových kategoriích 25+ dochází v posledních letech ke stabilnímu vzrůstu plodnosti, naopak ve věkových kategoriích 24- dochází v posledních letech ke stabilnímu poklesu plodnosti. Stejně jako u podkapitoly *Rozvody podle délky trvání v roce 2006* i zde platí, že tato podčást doplňuje podčást jménem *Živě narození podle legitimacy*, kde vše podstatné je již řečeno.

Závěr

Rodina je základním, nejstarším a nejpřirozenějším stavem člověka; zároveň je základem každého národa. Rodina vzniká svazkem manželským mezi mužem a ženou, přičemž nejhlavnější úlohou rodiny je plození a výchova potomků. Dalšími významnými funkcemi rodiny je funkce zajišťující pocit bezpečí, vyživovací a emocionální funkce, přičemž dnešní rodina předává svým dětem v rámci školních i jiných institucí i vzdělání a kulturní hodnoty. V pojetí sociologie rodiny se rodina rozděluje na tradiční a (post)moderní rodinu.

Pro tradiční rodinu je typická idea mnohočlenné rodiny (v této souvislosti se hovoří též o domácnosti), jež se skládá jak s pokrevně příbuzných, tak např. z lidí, kteří ve společné domácnosti slouží (čeledíni, služky, atd.). Společnou vazbou pro všechny členy je pak usedlost (tradiční rodina je tedy spojována ekonomickým kapitálem), kterou nejčastěji dědil nejstarší syn společně s otcovým řemeslem. Zde je velmi důležité říct, že idea široké tradiční rodiny skládající se z mnoha členů, je mýtus a to ve smyslu, že nešlo o všeobecně rozšířený model rodiny, jak se donedávna předpokládalo. Hlavním důvodem, proč tomu tak je, byly morové rány, války, vysoká kojenecká úmrtnost (do začátku 20. stol. umíralo dvacet až čtyřicet dětí ze sta do jednoho roku po svém narození), atd. Tyto všechny aspekty ovlivňovaly rodinný život do té míry, že bylo zkrátka vyloučeno, aby se mnohočlenná rodina stala většinovým typem. Naopak v (post) moderní rodině převažuje představa párové monogamní rodiny („normální“ rodiny), jež je složena z muže, ženy a jejich dvou dětí (Talcott Parsons zavedl pro tento typ rodiny pojem nukleární rodina). V dnešní české populaci ale nukleární typ rodiny také není všeobecně rozšířen. Příbuzenská síť hraje v moderní rodině zcela jinou úlohu než tomu bylo v rodině tradiční. Manželská rodina žije mimo rodinu orientační, avšak orientační rodina manželské vypomáhá (např. s výchovou dětí, finančně atd.). Antikoncepce a potraty v podstatě nahradily dřívější vysokou kojeneckou úmrtnost.

S (post)moderní rodinou souvisí na základě vzrůstu individuálního bohatství a seberealizace i rozšíření možností (společného) soužití (např. vzrůst počtu nesezdaných soužití, opakovaných manželství, domácností jednotlivců a singles, osamělých matek, atd.), na základě nichž lze zkoumat, zda se česká rodina ocitá v krizi nebo společně s těmito proměnami česká rodina prochází institucionální proměnou.

Jevy hovořící jednoznačně pro krizi rodiny jsou neúplné rodiny (nejčastěji to jsou svobodné matky), domácnosti jednotlivců a singels. Domácnost svobodných matek je ekonomicky chudá domácnost; osamělé matky mívají rovněž komplikovanější těhotenství, více dětí si nepožizují a děti takových matek v dospělosti hůře navazují partnerské vztahy, protože jednak takovéto děti nezažily život se sourozenci(em) a jednak jsou ovlivněny matčíným postojem k mužům. Počet svobodných matek má v současnosti vzrůstající tendenci. Singels je skupina lidí, kteří žijí sami ve své vlastní jednočlenné domácnosti (ještě pro tuto skupinu lidí nebyl ustaven český název). Jednoznačně definujícím znakem této skupiny lidí je absence rodičovství, které významně ovlivňuje životní styl a postoje člověka, přičemž většina singlů tento stav považují pouze za přechodný, ovšem jak se tento stav neustále prodlužuje, stává se definitivou. Dalším hůře jednoznačně identifikovatelným znakem singlů je do jisté míry mladost těchto lidí. Skupina lidí jménem singels dříve činila zhruba 12%, dnes v některých zemích již kolem 25%, což může být zapříčiněno jak civilizačními chorobami (neplodnost), tak dobrovolnou orientací na nerodinný život vlivem trendů ve společnosti, které po jedinci vyžaduje čím dál větší flexibilitu v zaměstnání a časovou náročnost.

Do jevů hovořících pro institucionální proměnu rodiny jsem zařadila manželství, nesezdaná soužití a opakovaná manželství. V manželství lidí spojuje společný mravní základ, vzájemná podpora, určitá dělba rolí v rodině. Prvotním úkolem v manželství a celkově i rodiny je plození dětí. Nesezdaně žijící pár je pár žijící spolu bez oddacího listu. V nesezdaných soužití, i když tato soužití jsou statisticky méně úspěšnější než manželství, lidé chtějí a žijí s partnerem; v tomto soužití dokonce vychovávají společně děti, které pochází buď z předešlého vztahu nebo se v nynějším vztahu již dokonce narodily (nutno podotknout, že děti vyrůstající v nesezdaném soužití lépe prosperují než děti osamělých matek). Počet nesezdaných soužití má v dnešní době vzrůstající tendenci a v současnosti jejich procento není vůbec zanedbatelné. Nesezdané soužití je dnešní českou společností legitimizováno jako určitý předstupeň manželství, navíc nesezdaně žijící pár dostává od státu více peněz než pár manželský. Jak u párů manželských, tak u párů nesezdaných převládají snahy i realizace ve svazky homogamní co do výše vzdělání; u žen s nízkým vzděláním ale převládá touha po partnerovi s větším ekonomickým kapitálem. Nejméně se mimo manželství rodí děti vysokoškolačkám, nejliberálnější skupinu v rámci různých forem soužití představují středoškoláci,

nejkonzervativnější jsou lidé s nízkým vzděláním. U lidí, jež manželství uzavírají opakovaně, je jednoznačně vidět důvěra ve svazek manželský jako té nejsprávnější formy společného soužití, i když s počtem manželství se zvyšuje pravděpodobnost, že se manželství rozpadne. Opakovaně uzavírá sňatek více mužů než žen a lidé, kteří uzavřou opakovaně sňatek v něm prosperují lépe, než by prosperovali po rozvodu. Počet opakovaných sňatků v současnosti vzrůstá v závislosti na vzrůstu počtu rozvodů. Zvyšování počtu rozvodů souvisí s vyšším věkem, kterého se dnes lidé dožívají (tudíž tedy spolu žijí déle než tomu bylo v tradiční rodině), dále souvisí se změnou pojetí sňatku (dříve byl sňatek pojat jako Bohem spojený a člověkem nerozlučitelný akt; nyní je sňatek pojat jako občanská smlouva, kterou lze z právního zákona zrušit), s věkem partnerů při sňatku, se vzděláním, s povoláním atd.

V rámci krizových a nekrizových jevů v práci rozebírám ještě problematiku dvoupříjmových (dvoukariérových) manželství a spolu s tím popisuji role mužů a žen v rodině, přičemž celou tuto problematiku řadím do trendů, jež hovoří jak pro krizi rodiny, tak pro institucionální proměnu rodiny. Dvoukariérová manželství se liší oproti dvoupříjmovým výší příjmů, množstvím času, který je vynaložen na výkon profese a úrovní dosažené pozice v hierarchii řízení v placené práci. Jevem hovořícím pro institucionální proměnu rodiny v tomto kontextu je např. že v populaci vzrůstá podíl vysokoškoláků, kteří mají klasickou dvoudětnou rodinu, přičemž jeden z páru (jak žena tak i muž) zakládá svou kariéru ve prospěch druhého z páru. Naopak krizovým jevem může být například tzv. dilema jedináčka, kdy se ukázalo, že jedno dítě je v rámci dvou kariér v rodině překvapivě energeticky náročné, takže druhé dítě se už prostě nenarodí, protože se rodinný život přizpůsobí dvěma kariérám v rodině. Co se týče rolí žen a mužů v rodině, tak pro ženu je nejdůležitější sladit své rodinné a pracovní role tak, aby byly v co nejmenším vzájemném konfliktním vztahu. Muž by se měl na druhou stranu snažit přijmout změny v pojetí mužských a ženských rolí v rodině, které probíhají v rámci změn ve společnosti (větší individualizace, seberealizace a vzdělání žen, atd.).

V poslední závěrečné – třetí části celé práce jsem se přímo zabývala českou rodinou a to od roku 1945 do roku 2006. V poválečném období byla pro českou rodinu typická vysoká sňatečnost a plodnost, vysoká rozvodovost, potratovost a úmrtnost. Země, kde se chopil moci po válce komunistický režim, se začaly demograficky chovat odlišným způsobem než země, kde po válce započal demokratický režim. V sedmdesátých letech

20. stol. v demokratických zemích začíná docházet k poklesu porodnosti, sňatečnosti, ke zvyšování průměrného věku matek, počtu rozvodů a nesezdaných soužití, ke zvyšování životní úrovně, snižování celkového počtu obyvatelstva a stárnutí populace (tyto změny se některými odborníky označují jako tzv. druhý demografický přechod); naproti tomu v socialistických zemích je tomu v této době ve všech případech naopak. V 90. letech 20. stol. (po pádu železné opony) se ale v České republice všechny tyto trendy v rámci jejich hodnot začaly přibližovat zemím, kde se po válce chopil moci demokratický režim; nutno podotknout, že k těmto změnám u nás došlo velice rychle. Zhruba do současnosti jsme v tomto ohledu tzv. „dohnali západ“. Transformace rodinného života nám trvala necelých 20 let oproti západu, kde tato transformace probíhala pozvolněji od 70. let.

Krise rodiny se vyznačuje celkovou oslabeností instituce rodiny, kde selhávají mnohé funkce rodiny (výchovná, reprodukční, vyživovací, emocionální a zajišťující pocit bezpečí). V sociologii se tento problém řeší z důvodu toho, že důsledky krize rodiny jsou pro společnost markantní a dlouhodobé. Díky celkovému rozdělení jevů na krizové jevy a pro institucionální proměnu rodiny a díky poslední podčásti této práce – *Současné trendy v rodinném životě české populace*, která je napsána na základě dat ze statistické ročenky, jsem rozhodla, že česká rodina není v krizi, nýbrž prochází institucionální proměnou. A to jednak na základě většího počtu trendů v rámci společného soužití hovořících pro institucionální proměnu rodiny (jedná se o manželská a nesezdaná soužití a opakovaná manželství) oproti jevům krizovým (domácnosti jednotlivců a singels a rodiny s jedním rodičem). Nejvíce ale pro institucionální proměnu rodiny hovoří data ze statistické ročenky z roku 2007, kdy se rozvodovost od roku 1990 pohybuje stále na hranici kolem 30 000; naopak sňatečnost mírně od roku 2004 vzrůstá. Zároveň nejvíce rozvodů se v roce 2006 konalo u rodin s žádným dítětem; v roce 1990 se nejvíce rozvodů konalo v rodinách s jedním dítětem. Počet živých novorozenců se v České republice postupně od roku 2002 zvyšuje.

Na úplný závěr přidám pár svých osobních poznatků, ke kterým jsem dospěla během studia nejruznějších odborných textů a knih týkajících se tématu. Řekla bych, že otázka krize rodiny v České republice je ve velice úzkém vztahu s institucionální proměnou rodiny. A protože každá proměna s sebou nese určitý stupeň krize, je současná česká rodina rovněž v určitém stupni krize, ovšem dle údajů ze statistické ročenky se zdá, že

krize postupně vstupuje do pozadí a ke slovu se dostává právě institucionální proměna rodiny. Myslím si, že pokud bych se otázkou krize rodiny v České republice zabývala na přelomu tisíciletí, z dat, která by byla k dispozici, by se s největší pravděpodobností dalo hovořit o krizi rodiny (a to v rámci počtu sňatků, rozvodů podle počtu nezletilých dětí v manželství, živě narozených novorozenců); nyní se zdá, že se z krize vymaňuje. Tato institucionální proměna rodiny, která se nyní jeví, že je více v platnosti oproti krizi rodiny, je ale v platnosti podle mě opravdu tzv. velice těsně. K tomu, abychom toto (zda je česká rodina v roce 2008 v krizi nebo prochází institucionální proměnou) ale mohli potvrdit či vyvrátit, je pravděpodobně potřeba tuto problematiku sledovat alespoň ještě dalších 10 či 20 let (a možná ještě déle, když vezmeme v úvahu dobu, kdy trvala tzv. tradiční rodina a dobu, kdy podle nás probíhá (post) moderní rodina. Myslím si tedy, že by bylo vhodné se k této problematice vrátit a znovu ji intenzivně zkoumat v následujících nejbližších letech.

Literatura

- Beck, U. (2004). *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-32-6
- Český statistický úřad. (2007). *Statistická ročenka České republiky*. Praha: Scientia
- De Singly, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-249-1
- Druhý demografický přechod*. www.wikipedie.cz. online. cit. 11. února 2008 (dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Druh%C3%BD_demografick%C3%BD_p%C5%99echod)
- Hamplová, D. (2006). „Sňatečnost, nesezdaná soužití a veřejné mínění“. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. (str. 12 – 19). ISBN 80-86561-93-3
- Hamplová, D., Pikálková, S. (2002). „Manželství, nesezdaná soužití a partnerský vztah“. *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: SOÚ. (str. 127 – 147). ISBN 80-7330-009-5
- Katrňák, T. (2003). *Determinanty poklesu sňatečnosti v devadesátých letech dvacátého století v České republice* (dostupné z www.fss.muni.cz/~katrnak/articles/determinanty_snatecnosti.pdf)
- Katrňák (2006). „Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?“. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. (str. 45 – 55). ISBN 80-86561-93-3
- Katrňák, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-29-6
- Katrňák, T. (2001). *Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v České republice* (dostupné z sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/152_01-2KATRN.pdf)
- Křížková, A. (2002). „Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí“. *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: SOÚ. (str. 148 – 160). ISBN 80-7330-009-5
- Kuchařová, V. (2003). „Demografické změny“. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON. (str. 41 – 53). ISBN 80-86429-22-9
- Kuchařová, V. (2003). „Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství“. *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal. (str. 189 – 204). ISBN 80-86598-61-6
- Machonin, P. (1996). „Diferenciace podle pohlaví“ *Česká společnost v transformaci*. Praha: SLON. (str. 261 – 269). (str. 261 – 270). ISBN 80-85850-17-6
- Mareš, P. (2003). „Sňatkový trh – koncepty a modely: východisko výzkumu reprodukce rodin“. *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal. (str. 75 – 96). ISBN 80-86598-61-6
- Maříková, H. (2000). „Dvoukariérová manželství“. *Proměny současné české rodiny. (Rodina – gender – stratifikace)*. Praha: SLON. (str. 101 – 140). ISBN 80-85850-93-1
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina (Mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok. ISBN 80-7029-018-8
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-58-X
- Paloncyová, J. (2002). „Rodina a mladá generace: případ Prahy“. *Preměny rodiny v urbánnom prostredí*. Paloncyová, J. (2002). *Rodinné chování mladé generace. Závěrečná zpráva z „Biografického výzkumu mladé generace 2002“* (dostupné z http://www.vupsv.cz/Paloncyova_Rodinne_chovani.pdf)
- Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií. (str. 26 – 35). ISBN 80-8055-724-1
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-039-2
- Rabušic, L. (2001). *Kde ty všechny děti jsou. Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-01-6

- Rabušic, L. (2002). „Možného rodina předvídaná a rodina skutečná“. *Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa*. Brno: Masarykova univerzita. (str. 29 – 38). ISBN 80-210-2852-1
- Sirovátka, T. (1999). *Rodinná politika v měnícím se kontextu* (dostupné z: http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_1999/text_06.doc)
- Sullerotová, E. (1998). *Krize rodiny*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-647-3
- Šalamounová, P. (2002). *Změny plodnosti v České republice v 90. letech* (dostupné z http://archiv.soc.cas.cz/download/86/sda02_12.pdf)
- Rok 2007 ve znamení dětí!*. maminky.eu. online. cit. 11. února 2008 (dostupné z <http://maminky.eu/clanky/rok-2007-ve-znameni-deti-29.html>)
- Večerník, J., Matějů, P.(1998). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998*. Praha: Academia. (str. 92 – 110). ISBN 8020007652
- Veselá, L. (2007). 27. 7. 2007 zatajit muže se někdy vyplatí. cit. 11. února 2008. (dostupné z http://notes4.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/27_7_2007_zatajit_muze_se_nekdy_vyplati)

Příloha

Slovníček pojmů

(pojmy jsou převzaty z knihy Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: SLON.)

domácnost – lidé, kteří bydlí v jednom domě či bytě a hospodaří společně

homogamie – sociální preference sňatků uvnitř téže skupiny

incest – sexuální styk mezi příbuznými; ve většině známých kultur tabuizován a v kulturách s právním systémem vesměs protizákonný; jak blízký příbuzenský vztah zakládá incest, se však v různých kulturách liší; všeobecně je zapovězen pohlavní styk mezi pokrevními příbuznými v přímé linii (prarodiče, rodiče, děti) a mezi sourozenci; vesměs je rozšířen i o nejbližší příbuzné nevlastní

industrializace – proces zprůmyslnění společnosti, v Evropě počíná v osmnáctém a končí ve dvacátém století

manželství – dlouhodobé soužití páru, zahájené sňatkem a požívající právní status

matriarchát – vágní výraz označující společnost s dominací žen, užívá se také pro dominanci ženy uvnitř rodiny

monogamie – pravidlo příkazující výlučný svazek k jedinému partnerovi, též celoživotní sexuální věrnost jednomu manželskému partnerovi

neformální manželství – označení pro párové soužití (vesměs heterosexuální) bez církevního či civilního sňatku; předpokládá společné bydlení, sex a aspoň do jisté míry společné hospodaření; též *nesezdané soužití*

nesezdané soužití - označení pro párové soužití (vesměs heterosexuální) bez církevního či civilního sňatku; předpokládá společné bydlení, sex a aspoň do jisté míry společné hospodaření a označuje se někdy poněkud nelogicky také jako formální manželství, ač právě formální stvrzení faktické párové rodiny tu chybí

patriarchát – vágní výraz označující společnost s dominací mužů, ve feministické literatuře označuje nespravedlivé uspořádání spojené s útlakem žen u naprosté většiny známých společností

plodnost úhrnná – demografický ukazatel, který udává, kolik lidí by se narodilo, kdyby zůstala zachována stávající úroveň plodnosti (počtu dětí narozených na tisíc žen) při stávající diferenciaci plodnosti podle věku

polygamie – asymetrický heterosexuální svazek jednoho muže s více než jednou ženou (polygynie) anebo jedné ženy s více než jedním mužem (polyandrie)

příbuzní nevlastní – lidé pospojovaní sňatkem jednoho z rodičů tam, kde je možný vztah pokrevní (nevlastní bratr, nevlastní matka)

příbuzní vlastní – lidé pospojovaní pokrevním příbuzenstvím

rodina manželská – rodina organizovaná kolem manželského páru; podle Durkheima vzniká po rozpadu tradiční společnosti, kdy rodinu spojují více city než majetek; podle Goodeho ideální uspořádání pro moderní průmyslovou společnost; proto k ní ve dvacátém století směřovaly rodiny všech kultur, které procházely industrializací

rodina nukleární – rodina tvořená rodiči a jejich dětmi (Parsons)

rodina orientační – rodina, ve které se člověk narodil a vyrůstal

rodina patriarchální – taková, ve které vládou muži; v jejím čele stojí nejstarší muž, otec

rozvod – právní zrušení manželství; v českém právním řádu do roku 1921 „rozvod od stolu a lože“ nezakládal u katolíků možnost rozvedených vstoupit do dalšího manželství

rozvodovost souhrnná – demografický ukazatel, který udává, jaký podíl ze sta uzavřených manželství by se rozvedlo, pokud by byla zachována stávající úroveň rozvodovosti podle délky trvání manželství

sekularizace – proces ztráty významu náboženství ve společnosti

sňatek – obřad, jenž ustavuje manželství; významně ovlivňuje právní postavení obou manželů; současné české právo zrovnoprávnilo církevní sňatek a civilní sňatek

sourozenci nevlastní – takoví, s nimiž máme společného jen jednoho z rodičů

sourozenci pokrevní – spojení skrze společnou matku a otce, na rozdíl od nevlastních sourozenců, kteří mají společného i společnou jen jednu či jednoho z nich

tabu – absolutní zákaz, tradičně opřený v transcendenci